

Φύλο, φυλή και έθνος

Η συγκριτική ανατομία των «Οττεντοτισσών» στην Ευρώπη, 1815-1817

Σημείωση σχετικά με τη χρήση της γλώσσας: Ο/Η σύγχρονος/-η συγγραφέας που αποφασίζει να γράψει για τις μελέτες του 19ου αιώνα σχετικά με τη φυλή αντιμετωπίζει ένα πρόβλημα: πώς να παραμείνει πιστός/-ή στον τρόπο χρήσης της γλώσσας σε παλιότερες περιόδους χωρίς να προσβάλει τις σημερινές ευαισθησίες. Στο κεφάλαιο αυτό, επέλεξα να γράφω με κεφαλαίο τις λέξεις που προσδιορίζουν μια φυλή ή ένα λαό. Ταυτόχρονα, χρησιμοποιώ τις ονομασίες της περιόδου για την οποία γράφω. Επομένως, η γαλλική λέξη *Nègre* αποδίδεται Νέγρος. Ορισμένες λέξεις του 19ου αιώνα, ιδίως οι «Οττεντότος», «πρωτόγονος» και «άγριος», περιέχουν νοήματα που σήμερα αναγνωρίζουμε ότι είναι βαθύτατα ρατσιστικά. Θα χρησιμοποιώ αυτές τις λέξεις χωρίς εισαγωγικά όποτε είναι φανερό ότι αναφέρονται στη χρήση τους κατά τον 19ο αιώνα και όχι τον 20ό.

Σημείωση σχετικά με τις εικόνες: Υπάρχει συγκεκριμένος λόγος που το κεφάλαιο αυτό δεν έχει εικονογράφηση. Η προφανής επιλογή εικόνων θα περιλάμβανε σχέδια και πολιτικές γελοιογραφίες της Σάρα Μπάρτμαν ή απεικονίσεις των γεννητικών της οργάνων. Η συμπερίληψη οπτικού υλικού αυτού του είδους θα συνέχιζε να θέτει το ζήτημα σαν να εμπίπτει στο πεδίο της επιστήμης και θα μας έκανε να εστιάσουμε οπτικά στην Μπάρτμαν ως απόκλιση. Ποιος θα μπορούσε να μην προσπαθήσει να δει αν ήταν όντως διαφορετική; Θα έπρεπε να αντικρούσω αυτές τις εικόνες πραγματευόμενη επιπλέον την κοινωνική κατασκευή της οπτικής αναπαράστασης. Όμως, το δοκίμιο αυτό θέλει να εστιάσει στους επιστήμονες που χρησιμοποίησαν την Μπάρτμαν. Έτσι, μια κατάλληλη εικονογράφηση θα ήταν ίσως το αρχιτεκτονικό σχέδιο του Γαλλικού Μουσείου, όπου εργαζόταν ο Κυβιέ, ή κάτι ανάλογο. Καθώς δεν κατάφερα να βρω κάποιο σχέδιο που θα μας επέτρεπε να κρατήσουμε το βλέμμα μας στην κατασκευή και τους κατασκευαστές της επιστημονικής γνώσης, θεώρησα ότι θα ήταν καλύτερα να μη βάλω τίποτε. Οι αναγνώστες που δεν κρατιούνται μπορούν, φυσικά, να καταφύγουν στις εικόνες της Μπάρτμαν που υπάρχουν στις πρωτότυπες πηγές.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Σάαρτζι Μπάρτμαν (Saartje Bartman), μια γυναίκα από τη Νότια Αφρική που το πραγματικό της όνομα μας είναι άγνωστο και που το ολλανδικό της όνομα πήρε την εξαγγλισμένη μορφή Σάρα Μπάρτμαν, πέθανε στο Παρίσι το 1816. Ανάλογα με την πηγή που θα χρησιμοποιήσουμε, ο θάνατός της προκλήθηκε από ευλογία, πλευρίτιδα ή δηλητηρίαση από αλκοόλ (Cuvier 1817· Lindfors 1983· Gray 1979). Ο Ζωρζ Κυβιέ (1769-1832), ένας από τους «πατέρες» της σύγχρονης βιολογίας, ζήτησε το σώμα της προς όφελος της επιστήμης, και παρουσίασε μια λεπτομερή περιγραφή της εξέτασής του στα μέλη του Γαλλικού Μουσείου Φυσικής Ιστορίας. Αν και πλέον έχει αποσυρθεί, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 υπήρχε εκτεθειμένο στην προθήκη #33 του Μουσείου του Ανθρώπου στο Παρίσι ένα εκμαγείο του σώματός της μαζί με τον πραγματικό της σκελετό· ο διατηρημένος της εγκέφαλος και ένα κέρινο εκμαγείο

των γεννητικών της οργάνων παραμένουν αποθηκευμένα σε μια από τις πίσω αίθουσες του μουσείου (Lindfors 1983· Gould 1985· Kirby 1953).¹

Τα τελευταία χρόνια, πολλοί συγγραφείς έχουν αφηγηθεί εκ νέου την ιστορία της Μπάρτμαν (Altick 1978· Edwards και Walvin, 1983· Gilman 1985).² Οι νέες αυτές αφηγήσεις είναι σημαντικές. Όπως ακριβώς, κατά τον 19ο αιώνα η Μπάρτμαν έγινε όχημα για τον επανακαθορισμό των εννοιών της φυλής, του φύλου και της σεξουαλικότητας, η σημερινή ανακατασκευή της γίνεται σε μια εποχή που οι δεσμοί της αυτοκρατορίας έχουν διαλυθεί και η δομή των πολιτισμικών συστημάτων των εθνών του Βορείου Ατλαντικού περνούν από εξονυχιστικό κριτικό έλεγχο. Στο άρθρο αυτό αφηγούμαι για άλλη μια φορά την ιστορία της, χωρίς όμως να εστιάζω στην Μπάρτμαν, αλλά στους επιστήμονες που εξερευνούσαν ανελέητα το σώμα της. Κατά την περίοδο 1817-1870 έγιναν τουλάχιστον επτά επιστημονικές περιγραφές του σώματος έγχρωμων γυναικών, στην παράδοση της κλασικής συγκριτικής ανατομίας. Ποια ήταν η σημασία αυτών των ανατομών για τους επιστήμονες που τις εκτελούσαν και την κοινωνία που τις υποστήριζε; Ποια κοινωνική, πολιτισμική και προσωπική λειτουργία εκπλήρωναν αυτές οι επιστημονικές επιδρομές και πώς την εκπλήρωναν; Γιατί φαίνονταν τόσο σημαντικές οι ανατομικές περιγραφές έγχρωμων γυναικών στους βιολόγους του 19ου αιώνα;

Η αποικιακή επέκταση του 18ου και του 19ου αιώνα διαμόρφωσαν την ευρωπαϊκή επιστήμη· η ανατομή του Κυβιέ στην Μπάρτμαν ήταν η φυσική επέκταση αυτής της διαμόρφωσης. (Με τον όρο *φυσική* εννοώ ότι δεν φαινόταν σαν κάτι ασυνήθιστο στους επιστήμονες της εποχής· δεν φαινόταν απλώς σαν καλή επιστημονική πρακτική· φαινόταν προοδευτική.) Όμως, η προσεκτική ανάγνωση των πρωτότυπων επιστημονικών δημοσιευμάτων αποκαλύπτει την ανασφάλεια και το άγχος σχετικά με τη φυλή και το φύλο που βίωναν μεμονωμένα οι ερευνητές, αλλά και συνολικά ο ευρωπαϊκός πολιτισμός. Τα άρθρα αυτά δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο η γαλλική επιστημονική ελίτ του 19ου αιώνα προσπαθούσε να καθησυχάσει τους φόβους της. Το γεγονός ότι το έκανε εις βάρος τόσων άλλων δεν είναι ασήμαντο.

Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΩΝ ΟΤΤΕΝΤΟΤΩΝ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟ 1800

Αρκετές από τις Αφρικανές γυναίκες που κατέληξαν στα τραπέζια της συγκριτικής ανατομίας αποκαλούνταν Οττεντότισσες ή, κάποιες φορές, Βουσμάνες. Εντούτοις, οι λαοί που οι πρώτοι Ολλανδοί εξερευνητές είχαν ονομάσει Οττεντότους είχαν εξαφανιστεί ως ενιαία πολιτισμική ομάδα από τα τέλη του 17ου αιώνα (Elphick 1977). Αρχικά πίστευα ότι οι γραπτές και οπτικές περιγραφές θα με βοηθούσαν να καταλάβω την «πραγματική» φυλή όπου ανήκαν αυτές οι γυναίκες· ωστόσο σύντομα ανακάλυψα ότι ακόμη και οι απεικονίσεις ενός φαινομενικά τόσο αντικειμενικού χαρακτηριστικού όπως το χρώμα του δέρματος παρουσιάζουν τόσο μεγάλες διαφορές, που τώρα πιστεύω ότι το ζήτημα της φυλετικής προέλευσης δεν είναι παρά μια χίμαιρα. Η ανθρώπινη φυλετική διαφορά, αν και με μια έννοια είναι εμφανής και

¹ Το 1992, το Μουσείο του Ανθρώπου απέσυρε ότι είχε απομείνει από το έκθεμα της Μπάρτμαν. Στη θέση του τοποθετήθηκε ένα νέο, με τον τίτλο «Όλοι συγγενείς, όλοι διαφορετικοί», που υμνεί την ανθρώπινη γενετική ποικιλομορφία. Κάποια συζήτηση σχετικά με την Μπάρτμαν υπήρχε ακόμη σε ένα τμήμα της έκθεσης αφιερωμένο στην ιστορία του επιστημονικού ρατσισμού.

² Υπάρχει επίσης μια ποιητική συλλογή στην οποία η Αφροδίτη των Οττεντότων εμφανίζεται στο ομότιτλο ποίημα: Elizabeth Alexander, *The Venus Hottentot* (University Press of Virginia, Σάρλοτβιλ 1990).

ως εκ τούτου «πραγματική», με μια άλλη έννοια είναι καθαρή επινόηση, μια ιστορία για τις κοινωνικές σχέσεις μιας συγκεκριμένης ιστορικής εποχής, η οποία στη συνέχεια απεικονίζεται επάνω στα υπάρχοντα σώματα.

Ήδη από τον 16ο αιώνα, οι Ευρωπαίοι ταξιδευτές που γύριζαν τον κόσμο περιέγραφαν τους λαούς που συναντούσαν. Τα πρώτα ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά που απεικονίζαν μη λευκούς παρουσίαζαν ειδυλλιακές σκηνές. Για παράδειγμα, μια απεικόνιση του Θεοντόρ ντε Μπρυ (Theodor de Bry) του 1590 δείχνει τον Αδάμ και την Εύα στον κήπο, ενώ στο βάθος διακρίνονται Ιθαγενείς Αμερικανοί που καλλιεργούν ειρηνικά τη γη. Ωστόσο οι οικογενειακές παραστάσεις από τον Νέο Κόσμο του ντε Μπρυ έγιναν σταδιακά άγριες και τερατώδεις, με σκηνές κανιβαλισμού και άλλες φρικτές εικόνες (Bucher 1981). Αντίστοιχα, μια απεικόνιση των Οττεντότων του 1595 (Raven-Hart 1967) δείχνει δύο άνδρες με κλασικά ελληνικά χαρακτηριστικά στο πρώτο πλάνο, με ζώα και ποιμενικές σκηνές στο βάθος. Εντούτοις, η ιστορία που αφηγείται μια αναπαράσταση του 1627 είναι εντελώς διαφορετική. Στο πρώτο επίπεδο βρίσκονται ένας άνδρας και μια γυναίκα με καστανοκίτρινο δέρμα. Τα μαλλιά του άνδρα είναι πιασμένα σε μικρούς κότσους· είναι κοντόχοντρος και με λιγότερο αρχαιοελληνικά χαρακτηριστικά από πριν, και φαίνεται θυμωμένος. Η γυναίκα, γυμνή εκτός από ένα ύφασμα γύρω από τα λαγόνια, κρατάει στο χέρι της τα εντόσθια κάποιου ζώου. Ένας από τους μαστούς της είναι ριγμένος στην πλάτη της και από πάνω του κρέμεται ένα παιδί και θηλάζει. Όπως θα δούμε, τα σχέδια των εξερευνητών που βλέπουμε εδώ έγιναν με τη σειρά τους η βάση εργασίας (η σχετική βιβλιογραφία) των μελετών γύρω από τις φυλές στις αρχές του 19ου αιώνα, οι οποίες παρουσιάζονταν σε μορφή που να υποδηλώνει επιστημονική βεβαιότητα.

Τα αδαμικά οράματα των νέων χωρών συνοδεύονταν από μια σκοτεινότερη πλευρά. Ο Αμέριγκο Βεσπούτσι (Amerigo Vespucci), που η γυναικεία εκδοχή του ονόματός του έγινε το όνομα του Νέου Κόσμου, έγραψε ότι οι γυναίκες κυκλοφορούσαν «γυμνές και φιλήδονες· ωστόσο η ομορφιά των σωμάτων τους είναι ανεκτή» (Tiffany και Adams 1985: 64). Οι αθώες του Βεσπούτσι ζούσαν μέχρι τα 150 τους και ο τοκετός δεν τους προκαλούσε καμιά δυσκολία. Παρά το γεγονός ότι ήταν τόσο ενωμένες με τη φύση, ο Βεσπούτσι θεωρούσε τις Ιθαγενείς Αμερικανές ανήθικες. Είχαν ειδικές γνώσεις που τους επέτρεπαν να μεγεθύνουν τα γεννητικά όργανα των εραστών τους, να προκαλούν αποβολές και να ελέγχουν τη δική τους γονιμότητα (Tiffany και Adams 1985). Οι πρώτοι εξερευνητές συνέδεαν τη μεταφορά της αθώας παρθένας (τόσο της γυναίκας όσο και της παρθένας φύσης) με εκείνη του ανεξέλεγκτου φιλήδονου θηλυκού. Όπως λέει μια σύγχρονη κριτικός:

Ο αποικιοκρατικός λόγος ταλαντεύεται μεταξύ δύο κυρίαρχων τροπισμών, που θεωρούν τον αποικιοκρατούμενο «άλλο» ως μακάριο αδαή, αθώο και φιλόξενο, και ως έναν ανεξέλεγκτο, πρωτόγονο, άγριο ιθαγενή, που η χαοτική, υστερική παρουσία του απαιτεί την επιβολή του νόμου, δηλαδή την καταστολή της αντίστασης. (Shohat 1991: 55)

Από την αρχή της επιστημονικής επανάστασης, οι επιστήμονες έβλεπαν τη γη ή τη φύση ως θηλυκό, μια περιοχή προς εξερεύνηση, εκμετάλλευση και έλεγχο (Merchant 1980). Οι νεοανακαλυφθείσες περιοχές προσωποποιούνταν ως θηλυκές και δεν είναι παράξενο που οι γυναίκες των λαών αυτών έγιναν πεδίο επιστημονικής έρευνας. Η αντιμετώπιση των ξένων εδαφών ως θηλυκών βοήθησε ώστε ο βιασμός και η εκμετάλλευσή τους να καταστούν κάτι φυσικό, αλλά η εμφάνιση «άγριων γυναικών» προκάλεσε ανησυχητικά ερωτήματα σχετικά με τη θέση των Ευρωπαίων γυναικών.

Κατά συνέπεια, έγινε επίσης σημαντικό να διαφοροποιηθεί η «άγρια» γη/γυναίκα από το πολιτισμένο θηλυκό της Ευρώπης. Ιδιαίτερα οι Οττεντότισσες μάγεψαν και απασχόλησαν τον επιστήμονα/εξερευνητή του 19ου αιώνα – τον συγκριτικό ανατόμο που εξερευνούσε το σώμα όπως και τη γη. Όμως, ποιοι ήταν οι Οττεντότοι;

Το 1652, οι Ολλανδοί εγκατέστησαν ένα σταθμό ανεφοδιασμού στο Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας, ο οποίος λίγο αργότερα έγινε αποικιακός οικισμός. Οι άνθρωποι που συνάντησαν πρώτους και πιο συχνά ήταν ποιμένες νομάδες, μικρόσωμοι, με ανοιχτό καφετί δέρμα, και μιλούσαν μια γλώσσα που περιλάμβανε ασυνήθιστους φθόγγους σαν «κλικ». Οι Ολλανδοί ονόμασαν τους ανθρώπους αυτούς Οττεντότους, αν και στην ιθαγενή γλώσσα ονομάζονταν Κοϊκί, που σημαίνει «άνθρωποι των ανθρώπων». Μέσα σε εξήντα χρόνια από την εγκατάσταση των Ολλανδών, οι Κοϊκί ως οργανωμένος, ανεξάρτητος πολιτισμός εξαφανίστηκαν, ρημαγμένοι από την ευλογία και την επέκταση των Ολλανδών. Συνέχισαν να υπάρχουν μεμονωμένοι απόγονοι των Κοϊκί και οι ευρωπαϊκές αναφορές στους Οττεντότους μπορεί να αφορούσαν τέτοιες περιπτώσεις. Μολαταύτα, Ευρωπαίοι επιστήμονες του 19ου αιώνα έγραψαν για τους Οττεντότους, παρά το γεγονός ότι η φυλετική/πολιτισμική ομάδα που οι ανθρωπολόγοι του 20ού αιώνα πιστεύουν ότι δικαιούται το όνομα αυτό είχε εξαφανιστεί τουλάχιστον 75 χρόνια νωρίτερα. Επιπλέον, κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα, οι Ευρωπαίοι συχνά χρησιμοποιούσαν τη λέξη «Οττεντότος» ως εναλλακτική της λέξης «Βουσμάνος».³ Οι Βουσμάνοι, ή Κοϊσάν, ή κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες Κόι, ήταν (και είναι) ένας παρόμοιος σωματικά αλλά πολιτισμικά διαφορετικός λαός, που ζούσε γειτονικά με τους Κοϊκί (Elphick 1977· Guenther 1980). Μιλούσαν μια γλωσσολογικά συγγενή γλώσσα και έχουν υπάρξει αντικείμενο/υποκείμενο μιας μεγάλης παράδοσης πολιτισμικών αναγνώσεων από Ευρωαμερικανούς (Haraway 1989· Lewin 1988· Lee 1992). Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσω μελέτες που έχουν στον τίτλο τόσο τη λέξη *Βουσμάνος/Βουσμάννα* όσο και τη λέξη *Οττεντότος*. Ο Κυβιέ, για παράδειγμα, υποστήριζε με πάθος ότι η Σάρα Μπάρτμαν ήταν Βουσμάννα και όχι Οττεντότισσα. Η σημασία που είχε στο μυαλό του η διάκριση αυτή θα γίνει ξεκάθαρη καθώς θα ξετυλίγεται η ιστορία.

Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΩΝ ΟΤΤΕΝΤΟΤΩΝ ΣΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΦΥΣΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Οι συναντήσεις γυναικών από τη Νότια Αφρική με τους μεγάλους άνδρες της ευρωπαϊκής επιστήμης άρχισαν τη δευτέρα δεκαετία του 19ου αιώνα, όταν ο Ανρί ντε Μπλαινβίλ (Henri de Blainville, 1777-1850) και ο Ζωρζ Κυβιέ συνάντησαν την Μπάρτμαν και έκαναν την περιγραφή της για επιστημονικούς κύκλους, τόσο όταν ήταν ζωντανή όσο και μετά το θάνατό της (Cuvier 1817· de Blainville 1816). Γνωρίζουμε πολλά γι' αυτούς τους άνδρες που είχαν τόσο μεγάλη ανάγκη να εξερευνούν σώματα μη Ευρωπαίων. Ο Κυβιέ, Γάλλος προτεστάντης, πέρασε τη Γαλλική Επανάσταση στην εξοχή. Έφτασε στο Παρίσι το 1795 και σύντομα ανέλαβε την έδρα της ανατομίας ζώων στο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας (Appel 1987· Flourens 1845). η ταχύτατη ανέλιξη του Κυβιέ του επέτρεψε να αποκτήσει σημαντικό έλεγχο στο μέλλον της γαλλικής ζωολογίας. Σύντομα έγινε γραμματέας της Académie des Sciences, οργανισμού του οποίου οι εβδομαδιαίες συναντήσεις συγκέντρωναν τους καλύτερους επιστήμονες της πόλης, καθηγητές στο μουσείο και το Collège de France και μέλος του συμβουλίου του πανεπιστημίου. Ο Ανρί ντε Μπλαινβίλ ξεκίνησε την

³ Η ολλανδική λέξη για το Βουσμάνο είναι *bosjeman*, που σημαίνει «ο μικρός άνθρωπος του δάσους». Έτσι μεταφράζεται επίσης και η μαλαϊκή λέξη *orangutan* (ουρακοτάγκος).

καριέρα του υπό την προστασία του Κυβιέ. Αποφοίτησε από την ιατρική σχολή το 1808 και έγινε αναπληρωτής καθηγητής στη Σχολή Επιστημών, ενώ ταυτόχρονα παρέδιδε ορισμένα από τα μαθήματα του Κυβιέ στο μουσείο. Αλλά το 1816, τη χρονιά που εκδόθηκε η μελέτη του για τη Σάρα Μπάρτμαν, είχε πια απομακρυνθεί από τον Κυβιέ. Το 1825, αφού πρώτα είχε καταφέρει να βρει άλλον προστάτη, κατάφερε να μπει στην Ακαδημία και τελικά, το 1832, διαδέχτηκε τον Κυβιέ στην έδρα της συγκριτικής ανατομίας.

Ο Κυβιέ και ο ντε Μπλαινβίλ δούλευαν στο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, που είχε ιδρυθεί από την Επαναστατική Συνέλευση το 1793. Περιείχε συλλογές που μεγάλωναν ασταμάτητα και με τις «μεγαλοπρεπείς του εγκαταστάσεις για έρευνα έγινε το κέντρο του κόσμου για τη μελέτη των επιστημών της ζωής» (Appel 1987: 11). Η εργασία που έγινε στη Γαλλία από το 1793 έως το 1830 θεμελίωσε ως αντικείμενα τη συγκριτική ανατομία, την παλαιοντολογία, τη μορφολογία και, σύμφωνα με πολλούς, έθεσε τις βάσεις της σύγχρονης ταξινόμησης στη ζωολογία. Ο Κυβιέ και ο ντε Μπλαινβίλ χρησιμοποίησαν τις εξαιρετικές συλλογές του μουσείου για να γράψουν τα σημαντικότερα έργα τους. Εδώ μπορεί κανείς να δει μία από τις άμεσες συνδέσεις με τις παλαιότερες περιόδους των εξερευνήσεων. Κατά τη διάρκεια των προηγούμενων αιώνων, πλούσιοι συλλέκτες είχαν συγκεντρώσει σε μεγάλες αίθουσες ιδιωτικές συλλογές γεμάτες με αξιοπερίεργα – τεχνουργήματα διαφόρων πολιτισμών, παράξενα ζώα και φυτά. Αυτές οι συλλογές ήταν που επέτρεψαν στους ταξινομητές του 18ου αιώνα να ξεκινήσουν τη δουλειά τους.

Ο Μπρούνο Λατούρ θεωρεί ότι αυτή η διαδικασία της συλλογής ήταν η κίνηση που ταυτόχρονα εδραίωσε την εξουσία της δυτικής επιστήμης και εξημέρωσε τον «άγριο», καθιστώντας «την άγρια φύση γνωστή εκ των προτέρων, προβλέψιμη» (Latour 1987: 218). Συνδέει την επιστημονική γνώση με μια διαδικασία συσσώρευσης, έναν επαναλαμβανόμενο κύκλο ταξιδιών σε μακρινά μέρη κατά τον οποίο τα πλοία επέστρεφαν κατάφορτα με καινούριους χάρτες, ιθαγενή φυτά και ορισμένες φορές ακόμη και τους ίδιους τους ιθαγενείς. Οι εξερευνητές κατέθεταν αυτές τις κινητές πληροφορίες σε κέντρα, όπως τα μουσεία ή οι ιδιωτικές συλλογές που υπήρχαν πριν από αυτά. Οι επιστήμονες είχαν στη διάθεσή τους μια μοναδική γνώση αρκεί απλώς να εργάζονταν στα μέρη αυτά, κάτι που τους επέτρεπε να έχουν κυριολεκτικά όλο τον κόσμο μπροστά στα μάτια τους χωρίς να χρειάζεται καν να απομακρυνθούν από το χώρο της εργασίας τους. Γράφει ο Λατούρ: «[Ε]τσι, η ιστορία της επιστήμης είναι σε μεγάλο βαθμό η ιστορία της επιστράτευσης κάθε πράγματος που μπορούσε να μετακινηθεί και να αποσταλεί στη μητρόπολη γι' αυτή την οικουμενική απογραφή» (Latour 1987: 225). Ο Κυβιέ έζησε «για σχεδόν σαράντα χρόνια κυριολεκτικά περιτριγυρισμένος από τα αντικείμενα που απορροφούσαν τόσο μεγάλο μέρος της σκέψης του» (James 1830: 9). Το σπίτι του στο χώρο του μουσείου είχε άμεση πρόσβαση στο μουσείο ανατομίας και περιλάμβανε μια σειρά δωματίων που το καθένα περιείχε υλικό για ένα συγκεκριμένο αντικείμενο. Καθώς εργαζόταν, προχωρούσε (μαζί με τη σύμπα του) από το ένα δωμάτιο στο άλλο, συγκεντρώνοντας τις συγκριτικές του πληροφορίες, οι οποίες είχαν μεταφερθεί από όλες τις γωνιές του κόσμου στην άνεση του σπιτιού του (Coleman 1964).

Ωστόσο, καθώς τα επιστημονικά κέντρα έπαιρναν συλλογές στην κατοχή τους, βρέθηκαν αντιμέτωπα με την προοπτική να κατακλυστούν από τον τεράστιο όγκο των αντικειμένων. Για να μπορέσουν οι επιστήμονες να διαχειριστούν αυτόν το χείμαρρο πληροφοριών, έπρεπε να τον διωλίσουν ή να τον συνοψίσουν. Ο Κυβιέ, ο ντε Μπλαινβίλ και άλλοι αντιμετώπισαν αυτή την πλημμύρα κατασκευάζοντας συνεκτικά συστήματα ταξινόμησης των ζώων. Έτσι, το πρόγραμμα της ταξινόμησης είχε και μια όψη εξημέρωσης των μακρινών περιοχών. Το πρόγραμμα έφτανε από τα πιο

πρωτόγονα και παράξενα ζώα και φυτά μέχρι τα πιο σύνθετα και οικεία. Η ιστορία της ταξινόμησης πρέπει να διαβάζεται με αυτό τον τρόπο· η προσοχή που έδωσαν διάσημοι επιστήμονες στην ανθρώπινη ανατομία δεν μπορεί να εξετάζεται ανεξάρτητα, σαν να πρόκειται για ένα ιδιόρρυθμο γεγονός ή μια απόκλιση στην κατά τα άλλα αγνή ιστορία της βιολογίας.

Κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, οι συλλογές των πλουσίων που εγκατέλειπαν τη σύγκρουση καθώς και εκείνων από περιοχές της Γαλλίας που είχαν δεχτεί εισβολή ενσωματώθηκαν σε εκείνες του μουσείου. Για παράδειγμα, η αίθουσα του κυβερνήτη της Ολλανδίας έδωσε το υλικό για αρκετές από τις πρώιμες εργασίες του Κυβιέ. Ο Άππελ (Toby Appel) περιγράφει τον πλούτο του υλικού:

το 1822, η Αίθουσα περιλάμβανε 1.500 θηλαστικά που ανήκαν σε περισσότερα από 500 είδη, 1.800 ερπετά που ανήκαν σε περισσότερα από 700 είδη, 5.000 ψάρια από περισσότερα από 2.000 είδη, 25.000 αρθρόποδα [...] και ακαθόριστο αριθμό μαλακίων... (Appel 1987: 35-36)

Η αίθουσα συγκριτικής ανατομίας του ίδιου του Κυβιέ περιείχε ακόμη περισσότερα. Ήταν υποστηρικτής της ιδέας ότι για να ταξινομήσει κανείς τα ζώα έπρεπε να προχωρήσει πέρα από τις επιφανειακές τους ομοιότητες. Έπρεπε να συγκεντρώσει στοιχεία και μετρήσεις από όλα τα εσωτερικά όργανα. Πίστευε ότι χωρίς αυτές τις συγκριτικές πληροφορίες η ακριβής ταξινόμηση των ζώων ήταν αδύνατη. Το 1822, ανάμεσα στα 11.486 κομμάτια που είχε στην κατοχή του ο Κυβιέ υπήρχε και μεγάλος αριθμός ανθρώπινων σκελετών και κρανίων, από άτομα διαφορετικών ηλικιών και φυλών.

Το ανθρώπινο υλικό δεν είχε βρεθεί με αθώο τρόπο στο δρόμο του. Στην πραγματικότητα, είχε διαμαρτυρηθεί για το απίστευτο γεγονός ότι «δεν υπάρχει ακόμη, σε καμία εργασία, μια λεπτομερής σύγκριση των σκελετών ενός Νέγρου και ενός λευκού» (Stocking 1982: 29). Καθώς επιθυμούσε να αποσπάσει την επιστήμη της ανατομίας από τη σφαίρα των ταξιδιωτικών περιγραφών, ο Κυβιέ έδωσε ρητές οδηγίες για τον τρόπο με τον οποίο μπορούσε κανείς να προμηθευτεί ανθρώπινους σκελετούς. Πίστευε ότι το πιο σημαντικό στοιχείο ήταν τα κρανία και παρότρυνε τους ταξιδιώτες να αρπάζουν νεκρά σώματα όπου έβλεπαν να γίνεται κάποια μάχη μεταξύ «αγρίων». Στη συνέχεια έπρεπε «να βράσουν τα οστά σε διάλυμα οξειδίου του νατρίου ή καυστικής ποτάσας ώστε να τα απαλλάξουν από τις σάρκες μέσα σε διάστημα λίγων ωρών» (Stocking 1982: 30). Πρότεινε επίσης μεθόδους για τη διατήρηση των κρανίων με τη σάρκα ανέπαφη, ώστε να μπορεί κανείς να εξετάσει τη δομή του προσώπου.

Όπως θα δούμε, οι αιγυπτιακές μούμιες –ανθρώπων αλλά και ζώων– ήταν άλλη μια πηγή που χρησιμοποίησε ο Κυβιέ για να αναπτύξει και να υπερασπιστεί τις θεωρίες του για την ταξινόμηση των ζώων. Είχε αποκτήσει τις μούμιες από τα ταξίδια του μέντορα, αργότερα συναδέλφου και τέλος μεγάλου εχθρού του, Ετιέν Ζωφρουά Σαιν-Ιλαίρ (Étienne Geoffroy Saint-Hilaire). Ο Ζωφρουά Σαιν-Ιλαίρ είχε περάσει αρκετά χρόνια στην Αίγυπτο ως μέλος της εκστρατείας του νεαρού στρατηγού Ναπολέοντα Βοναπάρτη. Ο Κυβιέ είχε αρνηθεί αυτή την ευκαιρία, λέγοντας ότι η πραγματική επιστημονική δουλειά θα γινόταν πιο αποτελεσματικά αν έμενε στο μουσείο, όπου είχε στα χέρια του μια παγκόσμια συλλογή ερευνητικών αντικειμένων (Outram 1984).⁴ Το 1798, ο Βοναπάρτης πήρε μαζί του την Επιτροπή Επιστημών και Τεχνών, στην οποία συμμετείχαν πολλοί διάσημοι Γάλλοι διανοούμενοι. Στα χρόνια

⁴ Αυτό βρίσκεται σε απόλυτη συμφωνία με την άποψη του Λατούρ για τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζεται η επιστημονική γνώση.

που πέρασε στην Αίγυπτο, ο Ζωφρονά Σαιν-Ιλαίρ συνέλεξε μεγάλο αριθμό ζώων και, κάτι που έχει ιδιαίτερη σημασία γι' αυτή την ιστορία, αρκετές μούμιες ανθρώπων και ζώων. Το 1800, τα βρετανικά στρατεύματα είχαν νικήσει πια τους Γάλλους στην Αίγυπτο· η συμφωνία της συνθηκολόγησης προέβλεπε ότι οι Βρετανοί θα έπαιρναν όλες τις σημειώσεις και τις συλλογές που είχαν συγκεντρώσει οι Γάλλοι ειδήμονες κατά τη διαμονή τους στην Αίγυπτο. Όμως, σε μια ηρωική στιγμή, ο Ζωφρονά Σαιν-Ιλαίρ αρνήθηκε. Τελικά, κατάφερε να κρατήσει τα πάντα εκτός από τη στήλη της Ροζέτας, η οποία σήμερα φυλάσσεται στο Βρετανικό Μουσείο (Appel 1987). Για άλλη μια φορά βλέπουμε πώς οι τύχες της σύγχρονης ευρωπαϊκής επιστήμης ήταν συνυφασμένες με τις μεταπτώσεις της αποικιακής επέκτασης.

Για να κατασκευάσουν ταξινομήσεις, ο Κυβιέ και ο ντε Μπλαινβίλ χρησιμοποίησαν τεχνολογίες ανατομής και συγκριτικής ανατομίας. Οι ταξινομήσεις τους αντανakλούσαν τόσο τις επιστημονικές όσο και τις θρησκευτικές ερμηνείες τους για τον κόσμο και είναι ακριβώς από αυτές και μέσω αυτών που αναδύθηκαν οι απόψεις τους για τη φυλή, το φύλο και το έθνος. Κατά τον 18ο αιώνα, η ιδέα βιολογικά διαφορετικών φυλών δεν είχε αναπτυχθεί ακόμη. Όταν ο Λινναίος (Carl Nilsson Linnaeus) κατηγοριοποιούσε ποικιλίες του ανθρώπου στο έργο του *Systema Naturae* (1758), τόνιζε ότι οι μεταξύ τους διαφορές είχαν εμφανιστεί εξαιτίας του περιβάλλοντος. Φυσικά, υπήρχαν και αντίθετα ρεύματα. Οι υπέρμαχοι της Μεγάλης Αλυσίδας της Ύπαρξης τοποθετούσαν τους Οττεντότους και τους Νέγρους σε ένα συνεχές που συνέδεε τους ουρακοτάγκους και τους ανθρώπους. Μολαταύτα, «οι συγγραφείς του 18ου αιώνα δεν εννοιολογούσαν την ανθρώπινη ποικιλομορφία με αυστηρά κληρονομικούς ή σωματικούς όρους...» (Stocking 1990: 18).

Ο Κυβιέ χώρισε τον ζωικό κόσμο σε τέσσερις κλάδους: τα σπονδυλωτά, τα αρθρωτά, τα μαλάκια και τα ακτινωτά. Χρησιμοποίησε τη δομή του νευρικού συστήματος για να τοποθετήσει κάθε ζώο σε μία από αυτές τις κατηγορίες. Ένας από τους διαδόχους και υμνητές του έγραψε, «το νευρικό σύστημα είναι στην ουσία ολόκληρο το ζώο και όλα τα υπόλοιπα συστήματα υπάρχουν απλώς για να το υπηρετούν και να το συντηρούν. Η ενότητα και η πολλαπλότητα των μορφών του νευρικού συστήματος είναι εκείνη που καθορίζει την ενότητα και την πολλαπλότητα του ζωικού βασιλείου» (Flourens 1845: 98).⁵ Ο Κυβιέ πίστευε ότι θα έβρισκε δομικές ομοιότητες σε κάθε κλάδο του ζωικού κόσμου. Επέμενε ωστόσο ότι οι τέσσερις κλάδοι υπήρχαν ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο. Παρά τις ομοιότητες των ζώων καθενός από τους κλάδους του, πίστευε ότι ο Θεός είχε δημιουργήσει ξεχωριστά το κάθε είδος (το οποίο όριζε ως τα ζώα που μπορούν να ζευγαρώσουν γόνιμα). Όσο ελκυστική κι αν ήταν για πολλούς από τους συγχρόνους του η θεωρία της αλληλοσύνδεσης, ο Κυβιέ δεν πίστευε ότι ένας οργανισμός μπορούσε να εξελιχτεί σε κάτι άλλο. Δεν υπήρχαν χαμένοι κρίκοι, μόνο κενά που είχαν τοποθετηθεί επίτηδες από το Δημιουργό. «Ποιος νόμος υπάρχει», ρωτούσε, «που θα υποχρέωνε το Δημιουργό να πλάσει χωρίς λόγο άχρηστους οργανισμούς, απλώς για να γεμίσει τα κενά μιας κλίμακας;» (Appel 1987: 137).⁶

Η έμφαση που έδινε ο Κυβιέ στο νευρικό σύστημα καθιστά σαφές γιατί θεωρούσε το κρανίο, το οποίο στεγάζει τον εγκέφαλο, ύψιστης σημασίας για την ταξινόμηση των ζώων σε συγκεκριμένες κατηγορίες. Αποκτά δε ακόμη μεγαλύτερη

⁵ Όλες οι μεταφράσεις από έργα που παρατίθενται στη βιβλιογραφία στην πρωτότυπη έκδοση είναι δικές μου.

⁶ Στην πραγματικότητα, η διαφωνία του ντε Μπλαινβίλ με τον Κυβιέ αφορούσε ακριβώς αυτό το ζήτημα. Είχε επινοήσει ένα διαφορετικό σύστημα ταξινόμησης που βασιζόταν σε εξωτερικά χαρακτηριστικά αντί για εσωτερικά, αλλά είχε συνδέσει τις υποδιαίρεσεις του δημιουργώντας ενδιάμεσες ομαδοποιήσεις.

σημασία αν θυμηθούμε ότι, αντίθετα με τους σημερινούς ταξινομητές, ο Κυβιέ δεν πίστευε στην εξέλιξη. Τουλάχιστον στη θεωρία, δεν κατασκεύαζε το σύνθετο από το πρωτόγονο, αν και ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπιζε τις ανθρώπινες φυλές αποδεικνύεται αρκετά αμφίσημος από αυτή την άποψη. Αντιθέτως, θεωρούσε ως πρότυπο το πιο σύνθετο, και από αυτό συνήγε τις υπόλοιπες δομές. Επειδή οι άνθρωποι έχουν το πιο περίπλοκο νευρικό σύστημα, έγιναν το πρότυπο με το οποίο συγκρίνονταν όλα τα άλλα συστήματα. Στο έργο του *Leçons d'anatomie comparée*, ξεκινούσε κάθε φορά με ανθρώπινες δομές και ανέπτυξε συγκριτικά τις αντίστοιχες άλλων ζώων (Coleman 1964). Με αυτή την έννοια, ολόκληρο το ζωολογικό του σύστημα ήταν ανθρωποκεντρικό.

Οι πεποιθήσεις του Κυβιέ για την ανθρώπινη διαφορά αντανακλούν τη μετάβαση από τον 18ο αιώνα και την έμφαση που δινόταν στις διαφορές σε επίπεδο «πολιτισμού» στον 19ο και την κατασκευή της φυλής. Το έργο του για τη Σάρα Μπάρτμαν συγκεντρώνει τις αντιφάσεις που αναπόφευκτα δημιουργεί μια τέτοια μετάβαση. Για παράδειγμα, το 1790 είχε επιπλήξει κάποιο φίλο του επειδή πίστευε ότι θα μπορούσε να υπάρχει γόνιμο ζευγάρι μεταξύ ουρακοτάγκων και Νέγρων και επειδή υποστήριζε ότι οι νοητικές ικανότητες των Νέγρων θα μπορούσαν να εξηγηθούν από κάποια υποτιθέμενη ιδιαιτερότητα της δομής του εγκεφάλου (Stocking 1982). Ωστόσο το 1817, στην εργασία του για τη Σάρα Μπάρτμαν, κράδαινε το κρανίο μιας αιγυπτιακής μούμιας αναφωνώντας ότι η δομή του αποδείκνυε ότι ο αιγυπτιακός πολιτισμός είχε δημιουργηθεί από λευκούς, από τους οποίους κατάγονταν οι σημερινοί Ευρωπαίοι (Cuvier 1817).⁷

Ο Κυβιέ πίστευε θεωρητικά ότι όλοι οι άνθρωποι προέρχονταν από μία και μόνη δημιουργία, μια άποψη που σήμερα ονομάζεται μονογονία. Περιέγραψε τρεις φυλές: τους Καυκάσιους, τους Αιθίοπες (Νέγρους) και τους Μογγόλους. Αν και ενοποιούσε τις τρεις φυλές κάτω από τη σημαία της ανθρωπότητας (επειδή μπορούσαν να αναπαραχθούν μεταξύ τους), θεωρούσε ότι είχαν χαρακτηριστικές σωματικές διαφορές, ιδιαίτερα στη συνολική δομή και το σχήμα του κεφαλιού. Θα ήταν αδύνατο να αγνοήσει κανείς τις αόρατες ικανότητες που μπορούσε να καταλάβει ο Κυβιέ από τη δομή του προσώπου:

Δεν είναι τυχαίο που η καυκάσια φυλή κυριαρχεί σε όλο τον κόσμο και έχει κάνει την πιο ραγδαία πρόοδο στις επιστήμες, ενώ οι Νέγροι παραμένουν βουλιαγμένοι στη δουλειά και τις απολαύσεις των αισθήσεων και οι Κινέζοι [χαμένοι] στις [ασάφειες] μιας μονοσυλλαβικής και ιερογλυφικής γλώσσας. Το σχήμα της κεφαλής τους δείχνει ότι σχετίζονται με τα ζώα κάπως περισσότερο απ' ό,τι εμείς. (Coleman 1964: 166)

Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Κυβιέ ήταν κατά της δουλείας. Η στάση του συνίστατο σε έναν «φιλόανθρωπο αλλά υπεροπτικό πατερναλισμό...» (Coleman 1964: 167). Ωστόσο, στην πράξη ο Φρεντερίκ, αδελφός του Ζωρζ, γράφοντας «με την εξουσιοδότηση της διεύθυνσης του Μουσείου» (δηλαδή του αδελφού του), θα περιλάμβανε την περιγραφή του Ζωρζ Κυβιέ για τη Σάρα Μπάρτμαν ως το μοναδικό παράδειγμα του ανθρώπινου είδους που είχε συμπεριληφθεί στο έργο του *Natural History of Mammals* (Geoffroy Saint-Hilaire και Frédéric Cuvier 1824: σελίδα τίτλου). Το άρθρο αυτό συνοδευόταν από δύο ιδιαίτερα θεατρικές απεικονίσεις, παρόμοιες σε μέγεθος, ύφος και τρόπο παρουσίασης με εκείνες που υπήρχαν για κάθε ένα από τα σαράντα ένα είδη πιθήκων και τα πολυάριθμα άλλα ζώα που

⁷ Το ερώτημα της φυλετικής καταγωγής της ευρωπαϊκής σκέψης έχει τεθεί στην εποχή μας στο έργο του Μάρτιν Μπερνάλ (Bernal 1987).

περιγράφονταν με λεπτομέρειες. Η συμπερίληψη των Οττεντότων ως των μοναδικών ανθρώπων σε ένα βιβλίο που κατά τα άλλα ήταν αφιερωμένο στην ποικιλομορφία των θηλαστικών φανερώνει ξεκάθαρα την αμφιθυμία του Κυβιέ σχετικά με τη μονογονία και τη διαχωρισμένη δημιουργία κάθε είδους. Είναι σαφές ότι το σύστημα των θρησκευτικών του πεποιθήσεων ερχόταν σε σύγκρουση με το ρόλο του ως υποστηρικτή της κυριαρχίας της Ευρώπης σε μακρινές χώρες. Ίσως αυτή η εσωτερική σύγκρουση να προκαλούσε σε κάποιο βαθμό την ανάγκη που ένιωθε να εκτελεί ανατομές σε ανθρώπους.

Υπήρχαν την ίδια περίοδο και άλλοι επιστήμονες που συνέδεαν τις γυναίκες με τους πιθήκους. Ενώ διαφοροποιούσαν τους λευκούς άνδρες από τα ανώτερα πρωτεύοντα χρησιμοποιώντας χαρακτηριστικά όπως η γλώσσα, η λογική και ο υψηλός πολιτισμός, προκειμένου να διαφοροποιήσουν τις γυναίκες από τα ζώα, οι μελετητές χρησιμοποιούσαν διάφορα ανατομικά στοιχεία του φύλου – τους μαστούς, την ύπαρξη υμένα, τη δομή του κόλπου και τη θέση της ουρήθρας. Οι φυσιολόγοι έγραφαν ότι οι μαστοί των θηλυκών πιθήκων ήταν χαλαροί και κρεμάμενοι – όπως και των Οττεντοτισσών στις περιγραφές των ταξιδιωτών (Schiebinger 1993). Στην περιγραφή της Σάρα Μπάρτμαν από τον Κυβιέ επαναλαμβάνονται τέτοιου τύπου «παρατηρήσεις». Η Οττεντότισσα λειτουργούσε ως ένα διπλό σχήμα. Ως έγχρωμη γυναίκα ήταν δυο φορές πρωτόγονη: ήταν γυναίκα αλλά και φυλετικός σύνδεσμος με τη φύση – δύο στην τιμή του ενός.

Αν και ο Κυβιέ πίστευε ότι οι ανθρώπινες φυλές είχαν μάλλον εξελιχτεί ξεχωριστά για πολλές χιλιάδες χρόνια, υπήρχαν άλλοι, που σήμερα ονομάζονται πολύγονοι, οι οποίοι υποστήριζαν ότι οι φυλές ήταν στην πραγματικότητα διαφορετικά είδη (Stepan 1982). Παρουσιάσεις όπως αυτές στο *Natural History of Mammals* τροφοδοτούσαν τη θεωρία της πολυγονίας. Το σύστημα ζωολογικής ταξινόμησης του Κυβιέ, η επιμονή του στο νευρικό σύστημα και η άποψή του ότι τα είδη είχαν δημιουργηθεί ξεχωριστά έβαλαν τα θεμέλια για τις έννοιες της φυλής τον 19ο αιώνα (Stocking 1982, 1990· Stepan 1982).

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗ ΣΑΡΑ ΜΠΑΡΤΜΑΝ

Αντίθετα από όσα γνωρίζουμε για τους ανθρώπους που την εξέταζαν, λίγα πράγματα είναι σίγουρα για τη Σάρα Μπάρτμαν. Γνωρίζουμε μόνο ό,τι μπορούμε να καταλάβουμε κοιτάζοντας κάτω από την επιφάνεια άρθρων σε εφημερίδες, πρακτικών δικαστηρίων και επιστημονικών άρθρων. Δεν έχουμε τίποτε απευθείας από την ίδια. Το ιστορικό αρχείο που έχει διατηρήσει άφθονα ίχνη από την ιστορία Ευρωπαίων ανδρών της επιστήμης δεν μας έχει αφήσει παρά φευγαλέες εικόνες των υποκειμένων που περιέγραφαν. Ως εκ τούτου, η γνώση μας για τη Σάρα Μπάρτμαν είναι εξ αρχής μια κατασκευή, μια προσπάθεια να διαβάσουμε πίσω από τις γραμμές ιστορικών σημείων που έχουν γραφτεί υπό την οπτική γωνία ενός κυρίαρχου πολιτισμού. Είναι δύσκολο να βρούμε ακόμη και τις πιο στοιχειώδεις πληροφορίες. Ο Κυβιέ γράφει ότι η Μπάρτμαν ήταν είκοσι έξι χρονών όταν συναντήθηκαν και είκοσι οκτώ όταν πέθανε, ωστόσο η περιγραφή στην προθήκη του μουσείου όπου φυλάσσεται το σώμα της λέει ότι ήταν τριάντα οκτώ (Kirby 1949). Αναφέρεται ότι είχε αποκτήσει δύο παιδιά με Αφρικανό άνδρα, αλλά ο ντε Μπλαινβίλ (1816) λέει ότι είχε κάνει μόνο ένα. Μια πηγή αναφέρει ότι το μοναδικό της παιδί είχε πεθάνει όταν η Μπάρτμαν έφτασε στην Ευρώπη. Σύμφωνα με ορισμένες αναφορές, ήταν κόρη ενός τσοπάνου που είχε δολοφονηθεί από Βουσμάνους. Σύμφωνα με άλλες, ήταν Βουσμάνο η ίδια (Altick 1978· Cuvier 1817). Μια εφημερίδα του Λονδίνου την

αναφέρει ως «Οττεντότισσα μεικτής καταγωγής», ενώ ένας συγγραφέας του 20ού αιώνα γράφει ότι «έτεινε προς την άποψη ότι ήταν Βουσμάννα με κάποιο ποσοστό ξένου αίματος» (Kirby 1949: 61).

Ορισμένες πηγές αναφέρουν ότι την είχε πάρει για υπηρέτρια μια οικογένεια Μπόερ με το όνομα Σήζαρ. Το 1810, ο Πήτερ Σήζαρ (Peter Cezar) κανόνισε να τη φέρουν στο Λονδίνο, όπου άρχισε να την επιδεικνύει στην Αιγυπτιακή Αίθουσα του Piccadilly Circus.⁸ Εμφανιζόταν πάνω σε μια εξέδρα που βρισκόταν περίπου μισό μέτρο πάνω από το έδαφος. Ένας «φύλακας» τη διέταζε να περπατάει, να κάθεται και να στέκεται ακίνητη και όταν ορισμένες φορές εκείνη αρνιόταν να τον υπακούσει την απειλούσε. Η όλη «παράσταση» προκάλεσε σε ορισμένους τέτοια φρίκη που οι υπέρμαχοι της κατάργησης της δουλείας οδήγησαν τον Σήζαρ στο δικαστήριο, με την κατηγορία ότι την κρατούσε ακουσίως σε κατάσταση δουλείας. Κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας του δικαστηρίου στις 24 Νοεμβρίου 1810, παρουσιάστηκαν οι ακόλουθοι ισχυρισμοί: οι ενάγοντες υποστήριξαν την κατηγορία ότι η Μπάρτμαν «δελεάστηκε να φύγει λαθραία» από το Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας, χωρίς την άδεια του Βρετανού κυβερνήτη, ο οποίος είναι ο προστάτης του έθνους των Οττεντότων «εξαιτίας της γενικής τους κατάστασης μωρίας» (Kirby 1953: 61). Στην υπεράσπισή του, ο άνθρωπος που την επιδείκνυε παρουσίασε ένα ιδιωτικό συμφωνητικό γραμμένο στα ολλανδικά, πιθανότατα μετά την έναρξη της δικαστικής διαδικασίας. Εκεί, η Μπάρτμαν «συμφωνούσε» (δεν αναφέρεται τίποτε περί υπογραφής και δεν έχω εξετάσει το πρωτότυπο), με αντάλλαγμα δώδεκα γκινέες ετησίως, να παρέχει οικιακές υπηρεσίες για τον αφέντη της και να παρουσιάζεται δημοσίως στην Αγγλία και την Ιρλανδία «ακριβώς όπως ήταν». Το δικαστήριο δεν εξέδωσε απόφαση *habeas corpus* γιατί –σύμφωνα με καταθέσεις από δεύτερο χέρι– η Μπάρτμαν κατέθεσε στα ολλανδικά ότι δεν την κακοποιούσαν σεξουαλικά, ότι είχε έρθει στο Λονδίνο με τη θέλησή της για να κερδίσει χρήματα, ότι της άρεσε το Λονδίνο και ακόμη ότι είχε δύο «μαύρα αγόρια» για να την υπηρετούν, αλλά ότι θα ήθελε πιο ζεστά ρούχα. Η επίδειξή της συνεχίστηκε και ένα χρόνο αργότερα, στις 7 Δεκεμβρίου 1811, βαπτίστηκε στο Μάντσεστερ, «Σάρα Μπάρτμαν, Οττεντότισσα του Ακρωτηρίου της Καλής Ελπίδας, γεννηθείσα στα Σύνορα της Καφρίας» (Kirby 1953: 61). Κάποια στιγμή πριν από το 1814 κατέληξε στο Παρίσι και τον Μάρτιο του 1815 μια ομάδα ζωολόγων και φυσιολόγων την εξέτασε για τρεις ημέρες στον Βασιλικό Κήπο (Jardin du roi). Στο διάστημα αυτό, κάποιος καλλιτέχνης ζωγράφησε το γυμνό που εμφανίζεται στον τόμο του Ζωφρουά Σαιν-Ιλαίρ και του Κυβιέ (1824). Τον Δεκέμβριο του 1815 πέθανε στο Παρίσι, κατά τα φαινόμενα από ευλογιά, η οποία όμως είχε υποβοηθηθεί από μια λανθασμένη διάγνωση πλευρίτιδας και, σύμφωνα με τον Κυβιέ, από την επιρρέpeιά της στα δυνατά ποτά.

Γιατί ήταν τόσο δημοφιλής η επίδειξη της Μπάρτμαν; Πριν από τον 19ο αιώνα ζούσε στη Μεγάλη Βρετανία ένας μικρός αριθμός εγχρώμων. Σε αυτούς περιλαμβάνονταν δούλοι, δούλοι που είχαν αποδράσει και τα παιδιά απελευθερωμένων δούλων που είχαν σταλεί στην Αγγλία για να μορφωθούν. Είναι εντυπωσιακό ότι η πλειονότητα του μη λευκού πληθυσμού στην Αγγλία ήταν άνδρες. Έτσι, αν και υπήρχαν έγχρωμοι που ζούσαν στην Αγγλία το 1800, το θέαμα μιας μη λευκής γυναίκας ήταν σπάνιο (Walvin 1973). Αυτό ωστόσο δεν είναι επαρκής εξήγηση. Πρέπει να τοποθετήσουμε τις εμπειρίες της Μπάρτμαν σε δύο ακόμη τουλάχιστον συμφραζόμενα: τη σκηνή της διασκέδασης στο Λονδίνο και τα

⁸ Οι λεπτομέρειες της αγοραπωλησίας της μπορούν να βρεθούν στις πηγές που αναφέρονται στη σημ. 11.

εξελισσόμενα συστήματα πεποιθήσεων σχετικά με το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο και τη σεξουαλικότητα.

Οι παραστάσεις του Λονδίνου και εκείνες που περιόδευσαν στην επαρχία ήταν δημοφιλείς μορφές διασκέδασης. Παρουσίαζαν γουρούνια που μιλούσαν, τερατόμορφα ζώα και ανθρώπινα αξιοπερίεργα – ο Παχύτερος Άνδρας της Γης, ο Ζωντανός Σκελετός, πυροφάγοι, νάνοι και γίγαντες. Η επίδειξη της Μπάρτμαν αποτελεί παράδειγμα μιας πρώιμης εκδοχής εθνογραφικών επιδείξεων που έγιναν πιο σύνθετες κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Όταν πια η παράστασή της είχε λήξει, άρχισε να εμφανίζεται η «Αφροδίτη της Νότιας Αμερικής». Η Τόνο Μαρία (Toño Maria), μια ινδιάννα Μποτοκούντο από τη Βραζιλία, έδειχνε δημόσια τις ουλές (104 για την ακρίβεια) που είχε αποκτήσει από την τιμωρία για τη μοιχεία της. Με την πάροδο του χρόνου, οι παραστάσεις γίνονταν όλο και πιο περίπλοκες. Το 1822, μια ολόκληρη ομάδα Λαπώνων που παρουσιαζόταν στην Αιγυπτιακή Αίθουσα συγκέντρωσε 58.000 επισκέπτες σε διάστημα μερικών μηνών. Ακολούθησαν οι Εσκιμώοι και, στη συνέχεια, μια «οικογενειακή ομάδα» Ζουλού, όπου όλοι τους υποτίθεται ότι έκαναν ζωντανή επίδειξη των «ιθαγενών» τους συνηθειών. Οι επιδείξεις αυτού του είδους⁹ μπορούν να θεωρηθούν μια ζωντανή εκδοχή, τον 19ο αιώνα, του διοράματος, που εμφανίστηκε στα μουσεία στις αρχές του 20ού, όπως εκείνο που με είχε μαγνητίσει στο Αμερικανικό Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, όταν ήμουν παιδί. Το διόραμα, ενώ υποτίθεται ότι παρουσιάζει επιστημονικά ακριβείς αναπαραστάσεις λαών του κόσμου, προσφέρει αντιθέτως μια ευρωαμερικανική οπτική για τη διάταξη των φύλων και τους πρωτόγονους, η οποία επιτελεί τη λειτουργία να διαχωρίζει τον «πολιτισμένο» θεατή, ενώ ταυτόχρονα επιβεβαιώνει ότι οι γυναίκες πάντοτε μαγείρευαν και βοηθούσαν ενώ οι άνδρες κυνηγούσαν (Hagaway 1989).

Ορισμένες φορές, οι παραστάσεις με εξωτικούς έγχρωμους ήταν εντελώς πλαστές. Ένας πολεμιστής Ζουλού μπορεί στην πραγματικότητα να ήταν ένας μαύρος πολίτης του Λονδίνου, που είχε προσληφθεί για να παίξει αυτόν το ρόλο. Ένα από τα καλύτερα τεκμηριωμένα παραδείγματα τέτοιας «δημιουργικότητας» ήταν ο «Zip the What-is-it», που τον είχε προσλάβει και τον επιδείκνυε ο Π.Τ. Μπάρναμ (P.T. Barnum). Ένα διαφημιστικό έλεγε ότι ο Ζιπ «είχε συλληφθεί από μια ομάδα εξερευνητών οι οποίοι αναζητούσαν το Γορίλλα. Ενώ εξερευνούσαν τον ποταμό Γκάμπια [...] συνάντησαν μια φυλή πλασμάτων που δεν είχε ανακαλυφθεί ως τότε [...] που ENTEΛΩΣ GYMNOI, περιφέρονταν μέσα στα δέντρα [...] με τον τρόπο του Πιθήκου και του Ουρακοτάγκου» (Lindfors 1983: 96). Όπως αποδείχθηκε, ο Ζιπ ήταν στην πραγματικότητα ο Γουίλλιαμ Χένρυ Τζόνσον (William Henry Johnson), ένας Αφροαμερικανός από το Μπρίτζπορτ του Κοννέκτικατ. Έβρισκε ότι πληρωνόταν αρκετά καλά και με τη σειρά του δεν έλεγε λέξη για την ταυτότητά του. Σε μια συνέντευξη που έδωσε το 1926, σε ηλικία 84 ετών και ενώ εργαζόταν ακόμη στο Κόνυ Άιλαντ, αναφέρεται ότι είπε: «Ε, λοιπόν, τους δουλεύαμε για κάμποσο καιρό, έτσι δεν είναι;» (Lindfors 1983: 98).

Κατά τον 19ο αιώνα, η σκηνή τέτοιων παραστάσεων του Λονδίνου (και στην πραγματικότητα, ολόκληρης της Ευρώπης) έγινε όχημα για τη δημιουργία εικόνων του μη λευκού κόσμου.¹⁰ Καθώς προχωρούσε ο αιώνας, οι εικόνες αυτές «γίνονταν

⁹ Αντίθετα με τις οικογενειακές ομάδες των Λαπώνων, των Εσκιμών και των Ζουλού, στην επίδειξη της Μπάρτμαν, της Τόνο Μαρία και του Ζιπ δεν γινόταν καμία προσπάθεια να παρουσιαστεί ένας πολιτισμός σε λειτουργία.

¹⁰ Οι μη λευκοί δεν ήταν οι μόνοι «άλλοι» που κατασκευάζονταν. Σκοπεύω να ασχοληθώ με τη χρήση των «τεράτων» στην κατασκευή του Άλλου, σε ένα βιβλίο που θα πραγματευτεί την κατασκευή της φυλής και του φύλου από βιολόγους, ανθρωπολόγους και κοινωνιολόγους.

λιγότερο αντιπροσωπευτικές των αφρικανικών λαών που [...] ήθελαν να απεικονίσουν. [...] Η μαύρη Αφρική μας πρόσφερε ένα εξωτικό βασίλειο πίσω από τον καθρέφτη, έναν φανταστικό κόσμο που κατοικούνταν από αλλόκοτα τέρατα – γυναίκες με μεγάλα πισινά, αιμοδιψείς πολεμιστές, ηλίθιους προγλωσσικού σταδίου, νάνους και άλλα αξιοπερίεργα» (Lindfors 1983: 100). Από αυτή την εικόνα, η «εκπολιτιστική αποικιακή αποστολή» της Βρετανίας αντλούσε μεγάλη δύναμη. Και επίσης, ήταν ακριβώς από αυτή την εικόνα, αυτή την αντανάκλαση του άλλου, που αναδύθηκε η εικόνα της Ευρώπης για τον εαυτό της. Η αναπαράσταση του εξωτικού χρειάζεται έναν ορισμό του φυσιολογικού. Η παρουσίαση της Μπάρτμαν βοήθησε ακριβώς να καθοριστεί για την Ευρωαμερικανίδα γυναίκα αυτό το όριο ανάμεσα στο φυσιολογικό και το ανώμαλο.

Η επίδειξη της Μπάρτμαν συνέδεε την έννοια του άγριου ή πρωτόγονου θηλυκού με την επικίνδυνη ή ανεξέλεγκτη σεξουαλικότητα. Στο άνοιγμα της «παράστασης», εμφανιζόταν κλεισμένη σε ένα κλουβί, ταλαντευόμενη μπρος-πίσω για να τονίσει την υποτιθέμενη άγρια και επικίνδυνη φύση της. Οι *Times* του Λονδίνου έγραψαν: «Φοράει ρούχα που το χρώμα τους μοιάζει όσο γίνεται με το δέρμα της. Το φόρεμα είναι φτιαγμένο έτσι που να αφήνει να φανεί το σχήμα όλου της του σώματος, και οι θεατές έχουν την ευκαιρία να εξετάσουν αν θέλουν τις ιδιομορφίες του σώματός της» (Kirby 1949: 58). Ένας αυτόπτης αφηγείται με φρίκη πώς οι άνθρωποι έσπρωχναν και ψηλάφизαν την Μπάρτμαν για να δουν αν οι γλουτοί της ήταν πραγματικοί. Το λάγνο ενδιαφέρον για την Μπάρτμαν έγινε εμφανές στις μπαλάντες του δρόμου και τις εξίσου λάγνες γελοιογραφίες που εστίαζαν στα στεατοπυγικά της οπίσθια.¹¹

Σύμφωνα με το λεξικό *Oxford English Dictionary*, ο όρος *στεατοπυγία* (από τις αντίστοιχες ελληνικές ρίζες για το λίπος [στέαρ] και τα οπίσθια) χρησιμοποιείται το 1822 σε μια ταξιδιωτική περιγραφή της Νότιας Αφρικής, αλλά ο παρατηρητής αναφέρει ότι «η πάθηση» δεν ήταν χαρακτηριστική όλων των Οττεντότων, ούτε και οποιουδήποτε άλλου λαού. Αργότερα, μέσα στον ίδιο αιώνα, αυτό που αρχικά ήταν απλώς ένα αξιοπερίεργο πέρασε στα ιατρικά εγχειρίδια ως ανωμαλία. Σύμφωνα με τον Γκίλμαν, στα μέσα του 19ου αιώνα οι γλουτοί είχαν γίνει πια ξεκάθαρα σύμβολο της γυναικείας σεξουαλικότητας· και το έντονο ενδιαφέρον για τα οπίσθια ήταν μια μετατόπιση της έλξης για τα γεννητικά όργανα. Ο Γκίλμαν καταλήγει, «η γυναικεία σεξουαλικότητα συνδέεται με την εικόνα των γλουτών και η πεμπτουσία των γλουτών είναι εκείνοι της Οττεντότισσας» (Gilman 1985: 210).¹² Μπορεί η γυναικεία σεξουαλικότητα να μην ήταν το μοναδικό διακύβευμα της εστίασης στα οπίσθια της Μπάρτμαν. Την ίδια ιστορική περίοδο αναπτύχθηκε επίσης ένας νέος σεξουαλικός λόγος σχετικά με τη σοδομία. Αρσενικές πόρνες, συχνά με γυναικεία ρούχα, είχαν

¹¹ Μπορεί κανείς να βρει όλες τις λεπτομέρειες που αναφέρονται εδώ στους Altick 1978· Edwards και Walvin 1983· Gould 1985· Kirby 1949 και 1953· Lindfors 1983. Αξίζει να σημειωθεί το ότι λάγνο ενδιαφέρον για το σώμα των Οττεντότων εξακολουθεί να υπάρχει ακόμη και σήμερα. Ο Gould 1985 αναφέρει ένα εξώφυλλο του γαλλικού περιοδικού *Photo* του 1982, στο οποίο απεικονίζεται μια γυμνή γυναίκα που ονομάζεται «Καρολίνα, η Οττεντότισσα Αφροδίτη του Αγίου Δομίνικου». Στο αντίτυπο του έργου των Ζωφρουά Σαιν-Ιλαίρ και Κυβιέ που υπάρχει στη βιβλιοθήκη Brown, το μπροστινό σχέδιο της Μπάρτμαν (στο οποίο απεικονίζονταν τα στήθη της ολόκληρα) έχει αφαιρεθεί με ξυράφι. Ο ακρωτηριασμός αυτός παρατηρήθηκε για πρώτη φορά από τους βιβλιοθηκάρχους το 1968. Δεν είναι η πρώτη φορά που συναντώ τέτοιους ακρωτηριασμούς σε υλικό αυτού του είδους.

¹² Αν και το κρινολίνο επινοήθηκε μετά το 1869, αρκετές μόδες του 18ου και του 19ου αιώνα τονίζαν τα οπίσθια των λευκών γυναικών της μεσαίας και της ανώτερης τάξης (Batterberry και Batterberry 1977). Η σχέση ανάμεσα σε αυτές τις μόδες και τις επιστημονικές περιγραφές του σώματος δεν έχει τεκμηριωθεί ακόμη λεπτομερώς.

εμφανιστεί στους δρόμους του Λονδίνου (Trumbach 1991) και σίγουρα, σε μεταγενέστερη περίοδο, τα μεγάλα οπίσθια συνδέθηκαν με τη γυναικεία πορνεία (Gilman 1985). Μέχρι να υπάρξει περισσότερο ιστορικό έργο, οι πιθανές σχέσεις ανάμεσα στις πολιτισμικές κατασκευές του ομοφυλόφιλου σώματος και της σεατοπυγικής Αφρικανής θα παραμείνουν στο επίπεδο των υποθέσεων.

Η ιστορία της Μπάρτμαν δεν τελειώνει στην Αγγλία. Η παρουσίασή της στο Παρίσι προκάλεσε επίσης μεγάλη αίσθηση. Δημιουργήθηκε μια ολοζώντανη αγορά με γκραβούρες που την απεικόνιζαν προφίλ· πλήθη συνέρρεαν στην παράστασή της. Και έγινε αντικείμενο σατιρικών γελοιογραφιών γεμάτων από όχι ιδιαίτερα λεπτά σεξουαλικά υπονοούμενα. Το σεξουαλικό ενδιαφέρον του Γάλλου αρσενικού για το εξωτικό έφτασε να γίνει μέχρι και αντικείμενο ενός μονόπρακτου επιθεώρησης, όπου ο πρωταγωνιστής δηλώνει ότι μπορεί να αγαπήσει μόνο εξωτικές γυναίκες. Η καλή, λευκή της μεσαίας τάξης εξαδέλφη του είναι ερωτευμένη μαζί του, αλλά καθώς αδυνατεί να του τραβήξει την προσοχή μεταμφιέζεται σε Αφροδίτη των Οττεντότων οπότε εκείνος την ερωτεύεται, και έτσι τελικά πραγματοποιείται η σωστή ένωση ακόμη και όταν η απάτη αποκαλύπτεται. (Η πλήρης ιστορία έχει πολύ περισσότερες εκπλήξεις και ανατροπές, αλλά αυτή είναι επιγραμματικά η πλοκή [Lindfors 1983: 100].)

Από όλες τις αφηγήσεις της ιστορίας της Μπάρτμαν μόνο εκείνη του Gould κάνει μια προσπάθεια να κατανοήσει σε κάποιο βαθμό τα αισθήματα της ίδιας. Δεν τη βλέπουμε ποτέ, παρά μόνο μέσα από τα μάτια των λευκών ανδρών που την περιγράφουν. Από αυτούς σταχυολογούμε τα εξής: πρώτον, παρά τον «πρωτογονισμό» της μιλούσε αγγλικά, ολλανδικά και λίγα γαλλικά. Ο Κυβιέ διαπίστωσε ότι είχε ζωηρό, ευφυές πνεύμα, εξαιρετική μνήμη και καλό μουσικό αυτί. Το ερώτημα για τη δική της συνέργεια και αντίσταση στην εκμετάλλευσή της είναι πολύ πρόσφατο. Τα στοιχεία είναι ελάχιστα. Κατά τη διάρκεια των «παραστάσεων» της «έβγαζε συχνά βαθιούς αναστεναγμούς· έδειχνε νευρική και ανήσυχη· γινόταν σκυθρωπή όταν τη διέταζαν να παίξει κάποιο κακότεχνο μουσικό όργανο» (Altick 1978: 270). Γράφοντας σε τρίτο πρόσωπο, ο ντε Μπλαινβίλ, που την εξέτασε στον Βασιλικό Κήπο, ανέφερε τα εξής:

Η Σάρα φαίνεται καλή, γλυκιά και συνεσταλμένη, είναι εύκολο να τη χειριστεί κανείς εάν φροντίζει να την κρατά ικανοποιημένη, αλλά γίνεται εριστική και πεισματάρα στην αντίθετη περίπτωση. Φαίνεται ότι έχει το αίσθημα της σεμνότητας, ή τουλάχιστον στάθηκε πολύ δύσκολο να την πείσουμε να μας επιτρέψει να τη δούμε γυμνή και δεν θέλησε να απομακρύνει έστω και για μια στιγμή το μαντίλι με το οποίο έκρυβε τα αναπαραγωγικά της όργανα. [...] [H] διάθεσή της ήταν ευμετάβλητη· ενώ νόμιζε κανείς ότι ήταν ήρεμη και απασχολημένη ευχάριστα με κάτι, της γεννιόταν ξαφνικά η επιθυμία να κάνει κάτι άλλο. Χωρίς να έχει οργιστεί, μπορούσε με ευκολία να χτυπήσει κάποιον. [...] [A]ντιπάθησε τον κύριο ντε Μπλαινβίλ, μάλλον επειδή την πλησίασε υπερβολικά και την ενόχλησε, προκειμένου να αντλήσει υλικό για την περιγραφή του· αν και αγαπούσε το χρήμα, αρνήθηκε το ποσό που της πρόσφερε στην προσπάθειά του να την κάνει πιο πειθήνια [...] Φαινόταν να της αρέσει ιδιαίτερα ο ύπνος· έδειχνε προτίμηση για το κρέας, ιδίως το κοτόπουλο και το κουνέλι, ακόμη περισσότερο της άρεσαν τα [αλκοολούχα] ποτά και δεν κάπνιζε, αλλά μασούσε ταμπάκο. (de Blainville 1816: 189)

Στο απόσπασμα αυτό, ο ντε Μπλαινβίλ εκφράζει τις ίδιες αντιφάσεις που είχε φανερώσει δύο αιώνες νωρίτερα ο Βεσπούτσι. Τη βρίσκει σεμνή, καλή, γλυκιά και συνεσταλμένη (όπως κάθε σύγχρονη, «πολιτισμένη» Γαλλίδα), αλλά δεν μπορούσε

να συνταιριάζει αυτή την παρατήρηση με εκείνο που πίστευε ότι ήταν τα υπολείμματα της ανορθολογικής άγριας φύσης της (που περιλάμβανε συνήθειες όπως το μάσημα καπνού), τα οποία ήταν ανεπίτρεπτα για οποιαδήποτε γυναίκα θα μπορούσε να αποκαλέσει πολιτισμένη.

Αξίζει επίσης να συγκρίνουμε τη γλώσσα του ντε Μπλαινβίλ με εκείνη που χρησιμοποιούν ο Ζωφρουά Σαιν-Ιλαίρ και ο Φ. Κυβιέ στο *Natural History of the Mammals*. Στο κομμάτι όπου περιγράφονται οι πίθηκοι *Cynocephalus* (που έρχεται ακριβώς μετά την περιγραφή της Σάρα Μπάρτμαν) γράφουν ότι «μπορεί κανείς να δει τη διάθεσή τους να αλλάζει μέσα σε μια στιγμή από την τρυφερότητα στην επιθετικότητα, από το θυμό στην αγάπη, από την αδιαφορία στην οργή, χωρίς καμιά εμφανή αιτία για τις αιφνίδιες αλλαγές τους (Geoffroy Saint-Hilaire και Cuvier 1824: 2). Παρακάτω γράφουν ότι οι πίθηκοι είναι «διαίτερα λάγνοι, πάντα με διάθεση να ζευγαρώσουν και, αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει με άλλα ζώα, τα θηλυκά συνεχίζουν να δέχονται τα αρσενικά ακόμη και μετά τη σύλληψη» (Geoffroy Saint-Hilaire και Cuvier 1824: 3). Είναι φανερό ότι η γλώσσα του ντε Μπλαινβίλ αντηχεί σε αυτό το απόσπασμα, που αποτυπώνει τις ανησυχίες των επιστημόνων για τη ζώδη φύση και τη σεξουαλικότητα των ανθρώπων.

Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ (ΜΗ ΛΕΥΚΟΥ) ΘΗΛΥΚΟΥ

Αν και στην Αγγλία υπήρξε θεατρική ατραξιόν και αντικείμενο δικαστικής διαμάχης σχετικά με τη δουλεία, ήταν στο Παρίσι, πριν αλλά και μετά το θάνατό της, που η Μπάρτμαν πέρασε στις επιστημονικές περιγραφές για τη φυλή και το φύλο. Αυτό το κομμάτι της ιστορίας μας πηγαινει από τη συνάντηση της Σάρα με τους επιστήμονες στον Βασιλικό Κήπο μέχρι το θάνατο, τη συντήρηση και την ανατομή της από τον Ζωρζ Κυβιέ – και σε άλλες επιστημονικές και ιατρικές ανατομές μη λευκών στην περίοδο από το 1815 μέχρι τουλάχιστον το 1870.¹³

Η έντυπη εκδοχή της αναφοράς του ντε Μπλαινβίλ προς την Εταιρεία Φιλομάθειας του Παρισιού (που είχε παρουσιαστεί προφορικά τον Δεκέμβριο του

¹³ Υπάρχουν τουλάχιστον επτά άρθρα, που μπορούν να καταταχθούν σε τρεις χρονολογικές ομάδες, τα οποία είχαν δημοσιευτεί σε επιστημονικές επιθεωρήσεις στην Αγγλία, στη Γαλλία και τη Γερμανία. Τα δύο πρώτα, του Ανρί ντε Μπλαινβίλ και του Ζωρζ Κυβιέ, αφορούσαν αποκλειστικά τη Σάρα Μπάρτμαν και είχαν δημοσιευτεί το 1816 και το 1817 αντίστοιχα. Η δεύτερη ομάδα, που περιλαμβάνει δύο Γερμανούς βιολόγους, εμφανίστηκε στη δεκαετία του 1830. Το πρώτο από αυτά τα άρθρα ήταν του Γιохάννες Μύλλερ (Johannes Müller, 1801-58) (Müller 1834), φυσιολόγου και συγκριτικού εμβρυολόγου, ενώ το δεύτερο εμφανίστηκε το 1836 και συντάκτης του ήταν ο Φρέντερικ Τήντεμαν (Frederick Tiedemann, 1781-1861) (Tiedemann 1836), που ήταν Καθηγητής Ανατομίας και Φυσιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης και Ξένος Εταίρος της Βασιλικής Εταιρείας του Λονδίνου. Το άρθρο του Μύλλερ αφορούσε μια Οττεντότισσα που πέθανε στη Γερμανία και είναι γραμμένο με το ίδιο επιστημονικό ύφος με τα αντίστοιχα γαλλικά. Το έργο του Τήντεμαν, από την άλλη, αποτελεί μια επιστημονική απόκλιση. Αν και ο εγκέφαλος της Μπάρτμαν ήταν μόνο ένας από τους πολλούς που είχαν αποκτηθεί και μελετηθεί από συλλογές μουσείων, δεν αποτελεί το κεντρικό σημείο του άρθρου. Από επιστημονική σκοπιά, η μελέτη του Τήντεμαν αντιπροσωπεύει μια μετάβαση από μια περίοδο κατά την οποία οι επιστήμονες εξέταζαν λεπτομερώς το εξωτερικό του σώματος, εστιάζοντας σε ένα μεμονωμένο άτομο και περιγράφοντας όλα τα μέλη του σώματος. Ο Τήντεμαν έδωσε την προτεραιότητα σε ένα όργανο: τον εγκέφαλο. Η σύγκριση εγκεφάλων που ανήκαν σε Ευρωπαίους, Νέγρους και ουρακοτάγκους τον έκανε να πειστεί ότι δεν υπήρχε διαφορά ανάμεσα στους ανθρώπους. Χρησιμοποίησε τα ευρήματά του για να καταδικάσει τη δουλεία. Η μέθοδός του ωστόσο είναι πρωτόγονη σε σύγκριση με την προσέγγιση των επιστημόνων τη δεκαετία του 1860 (Marshall 1864· Flower και Murie 1867), η δουλειά των οποίων αποτελεί μια χρήσιμη αντίθεση στις επιστημονικές και πολιτικές αλλαγές της εποχής. Σε αυτή την εργασία θα εξετάσω μόνο τα δύο πρώτα παραδείγματα, αφήνοντας για κάποια άλλη περίπτωση τη λεπτομερή εξέταση των υπόλοιπων έργων.

1815 και εμφανίστηκε στα πρακτικά της Εταιρείας το 1816) δηλώνει ότι η έκδοση έχει δύο σκοπούς. Ο πρώτος είναι «μια λεπτομερής σύγκριση αυτής της γυναίκας [Σάρα Μπάρτμαν] με την κατώτερη ανθρώπινη φυλή, τη φυλή των Νέγρων, και με την ανώτερη φυλή των πιθήκων, τον ουρακοτάγκο» και ο δεύτερος ήταν να προσφέρει «την πληρέστερη δυνατή περιγραφή της ανωμαλίας των αναπαραγωγικών της οργάνων» (de Blainville 1816: 183). Ο ντε Μπλαινβίλ εκπλήρωσε τον πρώτο του σκοπό καλύτερα απ' ό,τι τον δεύτερο. Τουλάχιστον σε τέσσερα σημεία της εργασίας του διαφοροποιεί την Μπάρτμαν από τους «Νέγρους», και σε όλο το άρθρο υποβάλλει την ιδέα της ομοιότητας διαφόρων σωματικών δομών με εκείνων του ουρακοτάγκου.

Ο ντε Μπλαινβίλ αρχίζει με μια συνολική περιγραφή της μορφής του σώματος της Σάρα Μπάρτμαν και του κεφαλιού της. Στη συνέχεια περιγράφει μεθοδικά το κρανίο της (μία παράγραφος), τα αυτιά της (δύο μεγάλες, λεπτομερείς παράγραφοι), τα μάτια της (μία παράγραφος) και άλλα χαρακτηριστικά του προσώπου της (πέντε παράγραφοι, όπου περιλαμβάνονται από μία για τη μύτη, τα δόντια και τα χείλη). Από την άποψη της έκτασης του κειμένου, η δομή του προσώπου είναι η πιο σημαντική. Το τελευταίο μέρος της εργασίας περιλαμβάνει σύντομες περιγραφές (μία παράγραφος η καθεμιά) του λαιμού, του κορμού, και των μαστών της. Επιπλέον, περιγράφει εν συντομία τα πόδια, τα χέρια και τις αρθρώσεις της, και αφιερώνει μία ολόκληρη παράγραφο γεμάτη μετρήσεις των στεατοπυγικών της γλουτών.

Οι προσπάθειες του ντε Μπλαινβίλ να παρατηρήσει καλά το αιδού της, ιδιαίτερα την «ποδιά των Οτεντότων», το οποίο ο Κυβιέ κατάφερε να περιγράψει μόνο μετά το θάνατό της, ματαιώθηκαν από τη σεμνότητά της (βλ. παραπάνω). Παρ' όλα αυτά, ο ντε Μπλαινβίλ δίνει τρεις ολόκληρες παραγράφους με την περιγραφή του. Σχεδιάζει με λέξεις το εφηβαίο, αναφέροντας την αραιή της τριχοφυΐα, και εκφράζει τη βαθιά του λύπη που δεν φαίνονται από μπροστά τα μεγάλα αιδουικά χείλη, λέγοντας όμως ότι όταν εκείνη έσκυβε μπροστά ή αν την παρατηρούσε κανείς από πίσω καθώς περπατούσε μπορούσε να δει να κρέμονται αποφύσεις, που μάλλον ήταν τα περιζήτητα επιμηκυμένα μικρά αιδουικά χείλη.

Οι αμφισημίες του ντε Μπλαινβίλ φαίνονται καθαρά στο γραπτό. Τοποθετεί την Μπάρτμαν μαζί με άλλα θηλυκά αναφέροντας ότι εμμηνορροούσε τακτικά, «όπως οι υπόλοιπες γυναίκες», αλλά σημειώνει ότι δεν ήταν πραγματικά σαν τις λευκές, γιατί η ροή του αίματος «εμφανιζόταν λιγότερο πλούσια» (de Blainville 1816: 183). (Οι σχετικές συζητήσεις ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα θεωρούσαν την εμμηνορροία ως μέτρο για την ολοκλήρωση της ανθρώπινης φύσης: όσο μεγαλύτερη η ροή, τόσο υψηλότερη η θέση στη φύση [Schiebinger 1993].) Αν και το άτομο που την επιδείκνυε στο Παρίσι ισχυριζόταν ότι είχε ιδιαίτερα επιθετικές σεξουαλικές ορέξεις –μέχρι που μια μέρα ρίχτηκε πάνω σε έναν άνδρα που της άρεσε–, ο ντε Μπλαινβίλ δεν πίστευε ότι το συγκεκριμένο περιστατικό ήταν αληθές. Ωστόσο, για να αποφύγει να τη συνδέσει υπερβολικά στενά με τις Ευρωπαίες, υποστηρίζει επίσης ότι η σεμνότητα που παρατήρησε μπορεί να ήταν αποτέλεσμα της συνύπαρξής της για αρκετά χρόνια με Ευρωπαίους, και παραδέχεται ότι ακόμη και μετά από τόσα χρόνια «είναι πιθανό να παραμένει ακόμη κάτι από την αρχική της κατάσταση» (de Blainville 1816: 183). Τέλος, ο ντε Μπλαινβίλ υποστηρίζει ότι «η ασυνήθιστη σωματική κατασκευή αυτής της γυναίκας» (de Blainville 1816: 189) είναι μάλλον φυσιολογική για τη φυλή της και όχι παθολογική. Για να στηρίξει το συμπέρασμά του, παραθέτει κείμενα ταξιδιωτών που εντόπισαν τα ίδια αξιοπερίεργα –στις σιαγόνες, στους γλουτούς και τα αιδουικά χείλη– στους «ιθαγενείς» που ζούσαν στο φυσικό τους περιβάλλον. Έτσι καταλήγει με τη βεβαιότητα της φυσικής φυλετικής διαφοράς.

Στο κείμενο του ντε Μπλαινβίλ, τα διάφορα μέρη του σώματος προσλαμβάνουν συγκεκριμένο νόημα. Για να συγκρίνει τον Νέγρο με τον ουρακοτάγκο, ξοδεύει ολόκληρες παραγράφους με λεπτομερειακές περιγραφές του κεφαλιού, του προσώπου, των σιαγόνων και των χειλιών. Χρησιμοποιεί τα χαρακτηριστικά αυτά για να συνδέσει τους Οττεντότους με τους ουρακοτάγκους, λέγοντας ότι η γενική μορφή του κεφαλιού και οι λεπτομέρειες των διαφόρων μελών αν εξεταστούν μαζί δείχνουν σαφώς ότι οι Οττεντότοι μοιάζουν περισσότερο με τους ουρακοτάγκους παρά με τους Νέγρους. Επικαλείται πολλές φορές τη γωνία προσώπου του Πιέτερ Κάμπερ (Pieter Camper) (Gould 1981· Russett 1989), το σχήμα και τη θέση των σιαγόνων και –με βασανιστικές λεπτομέρειες– τη θέση και την κατασκευή των αυτιών. Τα σημεία αυτά θυμίζουν την παράδοση της φυσιογνωμικής που είχε επεξεργαστεί ο Λαβατέρ (Lavater 1775-78), τα έργα του οποίου, ευρύτατα μεταφρασμένα στα γαλλικά και σε άλλες γλώσσες, είχαν αποτελέσει τη βάση για τη φρενολογία του Γκαλ (Franz Joseph Gall) και για μια μέθοδο χρήσης του προσώπου όσον αφορά την κατανόηση των εσωτερικών διεργασιών των ζώων. Ο Λαβατέρ έγραφε για τους ανθρώπους:

Η νοητική ζωή [...] ενοικεί στο κεφάλι και έχει ως κέντρο της το μάτι [...] το μέτωπο, μέχρι τα φρύδια, [θα] είναι ο καθρέφτης [...] της νοημοσύνης· η μύτη και τα μάγουλα η εικόνα της ηθικής και συναισθηματικής ζωής· το στόμα και το σαγόνι η εικόνα της ζωώδους ζωής [...]. (Graham 1979: 48)

Όταν ο ντε Μπλαινβίλ και στη συνέχεια ο Κυβιέ έκαναν λεπτομερείς συγκρίσεις ανάμεσα στα μάγουλα και τη μύτη της Σάρα Μπάρτμαν και σε αυτά των Καυκασίων, εκείνο που διατύπωναν ήταν κάτι παραπάνω από μια σειρά στεγνών περιγραφών. Η «ηθική και συναισθηματική ζωή» της ήταν εμφανής στην επιφάνεια του προσώπου της.¹⁴

Για να τοποθετήσει την Μπάρτμαν στις γυναίκες, ο ντε Μπλαινβίλ στρέφεται στην περιγραφή των γεννητικών οργάνων. Εδώ ζυγίζει την πίστη του στα εκπολιτιστικά αποτελέσματα της Ευρώπης απέναντι σε μια σχεδόν απροκάλυπτη άγρια λίμπιντο. Οι έμφυλες νόρμες των λευκών γυναικών είναι το σκηνικό όπου εξετάζεται η «άγρια» σεξουαλικότητα. Αν και περιέγραψε λεπτομερώς την εξωτερική της εμφάνιση, ο ντε Μπλαινβίλ δεν κατάφερε να εξετάσει πλήρως τα γεννητικά όργανα της Μπάρτμαν. Εκεί που απέτυχε εκείνος όσο η γυναίκα ήταν ζωντανή, πέτυχε ο Κυβιέ μετά το θάνατό της. Προφανώς, μια πλήρης περιγραφή των γεννητικών οργάνων αυτής της «πρωτόγονης γυναίκας» ήταν ουσιώδης για να μπορέσει να τοποθετηθεί οριστικά στη θέση που της άρμοζε. Υποβάλλοντας τα γεννητικά της όργανα σε αυτό που θεωρούνταν ενδεδειγμένη επιστημονική εξέταση, ο Κυβιέ έδωσε τα μέσα για να ελεγχθεί αυτό που μέχρι τότε ήταν ανεξέλεγκτο. Άνοιγε πανηγυρικά την παρουσίασή του προς τη Γαλλική Ακαδημία, ως εξής: «Δεν υπάρχει τίποτε πιο ονομαστό στη φυσική ιστορία από την ποδιά των Οττεντοτισσών, και ταυτόχρονα τίποτε που να έχει προκαλέσει τόσες πολλές διαφωνίες» (Cuvier 1817: 259) Ο Κυβιέ προετοίμαζε το έδαφος για να βάλει οριστικό τέλος στις διαφωνίες αυτές.

Οι επιστημονικές εκθέσεις του 20ού αιώνα ξεκινούν με μια εισαγωγή, στην οποία χρησιμοποιούνται δημοσιευμένα άρθρα επιθεωρήσεων που θα αποτελέσουν το υπόβαθρο και την αιτιολόγηση της έκθεσης που ακολουθεί. Στο κείμενο του Κυβιέ βλέπουμε τη μετάβαση από το προγενέστερο, ανεκδοτολογικό ύφος σε αυτό το

¹⁴ Η Ούτραμ (Outram 1984) παρουσιάζει τα τεκμήρια από τη διαφωνία του Κυβιέ με τον Φραντς Γιόζεφ Γκαλ σχετικά με την επιστημονική φύση της φρενολογίας. Όμως είναι βέβαιο ότι ο Κυβιέ πίστευε πως η ανάγνωση του προσώπου μπορούσε να αποκαλύψει βαθύτερα νοήματα.

σύγχρονο σχήμα. Ωστόσο, αντί να βασιστεί σε επίσημες επιστημονικές εκδόσεις, ο Κυβιέ χρησιμοποίησε περιγραφές ταξιδιωτών για την «ποδιά» και τη στεατοπυγία. Σε μεταγενέστερα έργα, αν και αυτές οι ανεκδοτολογικές μαρτυρίες παύουν να εμφανίζονται, παραμένουν η πηγή μιας γνώσης που είναι πλέον ενσωματωμένη σε μια πιο «αντικειμενική» επιστημονική βιβλιογραφία. (Για παράδειγμα, οι σεξολόγοι Γουίλλιαμ Μάστερς (William Masters) και Ε. Τζόνσον (E. Johnson), στο επιστημονικά αμερόληπτο έργο τους για την ανθρώπινη σεξουαλική συμπεριφορά *Human Sexual Response*, περιλαμβάνουν τον ισχυρισμό ότι οι Αφρικανές επιμηκύνουν τα αιδοικά τους χείλη με τεχνητό τρόπο· η πηγή που παραθέτουν είναι μια εντελώς αντιεπιστημονική (με τα σημερινά δεδομένα) σύνοψη αξιοπερίεργων του γυναικείου σώματος, που έχει εκδοθεί τη δεκαετία του 1930, αλλά στηρίζεται σε βιβλιογραφία του 19ου αιώνα, του είδους που πραγματευόμαστε εδώ [Masters και Johnson 1966: 58].)

Για να προετοιμάσει το έδαφος για τις αποκαλύψεις του σχετικά με την «ποδιά» της Οττεντότισσας, ο Κυβιέ έπρεπε πρώτα να αποδώσει μια φυλετική ταυτότητα στο πτώμα του (στο οποίο αναφέρεται σε όλο το άρθρο ως «η Βουσμάννα μου»). Οι ταξιδιωτικές περιγραφές έδειχναν ότι οι Βουσμάννοι ήταν ένας λαός που ζούσε πολύ βαθύτερα «στο εσωτερικό της χώρας» από τους Οττεντότους. Η «ποδιά» και τα μεγάλα οπίσθια ήταν δικά τους χαρακτηριστικά, και εξαφανίζονταν όταν διασταυρώνονταν με πραγματικούς Οττεντότους. Ο Κυβιέ πίστευε ότι η σύγχυση μεταξύ Βουσμάνων και Οττεντότων μπορούσε να εξηγήσει τις ασυνέπειες που υπήρχαν στις αναφορές των ταξιδιωτών, καθώς ορισμένοι από τους ταξιδιώτες στο Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας ανέφεραν ότι είχαν δει την «ποδιά» των Οττεντότισσών ενώ άλλοι όχι. Ωστόσο ήταν αναγκασμένος να παραδεχτεί ότι πολλοί άνθρωποι δεν πίστευαν ότι το έθνος των Βουσμάνων υπήρχε. Ο Κυβιέ υποστήριξε με το προσωπικό του κύρος αυτό που πίστευε ότι έδειχναν τα περισσότερα στοιχεία: ότι υπήρχαν πλάσματα «σχεδόν εντελώς πρωτόγονα, τα οποία λυμαίνονταν ορισμένες περιοχές της αποικίας του Ακρωτηρίου [...] τα οποία χτίζουν ένα είδος φωλιάς στις συστάδες των θάμνων· κατάγονται από μια φυλή από το εσωτερικό της Αφρικής και διαφέρουν τόσο από τους Κάφρους όσο και από τους Οττεντότους» (Cuvier 1817: 261). Ο Κυβιέ πίστευε ότι η κοινωνική δομή των Βουσμάνων είχε εκφυλιστεί, έτσι που στο τέλος «δεν γνώριζαν τη διακυβέρνηση ούτε την ιδιοκτησία· μετά βίας οργανώνονταν σε οικογένειες και αυτό μόνο όταν τους έσπρωχνε το πάθος. [...] Συντηρούνταν αποκλειστικά από τις κλοπές και το κυνήγι, ζούσαν μόνο σε σπηλιές και κάλυπταν το σώμα τους με δέρματα ζώων που είχαν σκοτώσει» (Cuvier 1817: 261). Δίνοντας στην Μπάρτμαν το όνομα της Βουσμάννας, ο Κυβιέ την κατασκεύαζε ως τον πιο πρωτόγονο από όλους τους ανθρώπους – ένα θηλυκό παράδειγμα μιας εκφυλισμένης, οριακά ανθρώπινης φυλής. Παρά το γεγονός ότι δεν πίστευε στην εξέλιξη, έπλασε στο πρόσωπό της τον χαμένο κρίκο ανάμεσα στους ανθρώπους και τους πιθήκους.

Για τον σύγχρονο αναγνώστη προκύπτουν πολλά αξιοσημείωτα θέματα από αυτές τις εισαγωγικές παραγράφους. Καταρχήν, ο Κυβιέ συγχωνεύει την ιδέα του εσωτερικού μιας κρυφής Αφρικής με τα κρυφά ή εσωτερικά γεννητικά όργανα της Αφροδίτης των Οττεντότων. Αυτό γίνεται ακόμη πιο ξεκάθαρο στις επόμενες παραγράφους, στις οποίες, όπως και ο ντε Μπλαινβίλ, παραπονιέται ότι όταν την εξέτασε ως ζωντανό γυμνό στον Βασιλικό Κήπο το 1815, εκείνη «έκρυβε προσεκτικά την ποδιά της είτε ανάμεσα στους μηρούς της είτε ακόμη πιο βαθιά» (Cuvier 1817: 265). Δεύτερον, συνδέει έναν κρυμμένο (και υποθετικό) λαό από τα βάθη της αφρικανικής ενδοχώρας με τον ζώοδη πρωτογονισμό. Το απόσπασμα όπου μιλάει για την κατασκευή της φωλιάς από συστάδες θάμνων παραπέμπει σε συμπεριφορές

πιθήκων (οι χιμπατζήδες κοιμούνται κάθε νύχτα σε φωλιές που πλέκουν με κλαδιά δέντρων). Ο στόχος του Κυβιέ στην εργασία αυτή ήταν να φέρει στο φως τους κρυμμένους λαούς της Αφρικής και τα κρυμμένα γεννητικά όργανα. Ήλπιζε ότι εκθέτοντάς τους θα μπορούσε να τους αποδυναμώσει, να χρησιμοποιήσει την παρατήρηση για να θέσει τα άγνωστα αυτά στοιχεία υπό επιστημονικό έλεγχο. Στο υπόλοιπο κείμενο, ο Κυβιέ επιδίδεται στην προσπάθεια να εντοπίσει οριστικά τα στοιχεία που αφορούν τη φυλή και το φύλο. Πού, μεταξύ των ανθρώπων, ανήκουν αυτοί οι εσωτερικοί λαοί και τι κρύβουν οι γυναίκες τους στις κοιλότητες του σώματός τους;

Στην παρουσίασή του στα μέλη του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας, ο Κυβιέ περνάει από την περιγραφή της εξωτερικής, ζωντανής και ποτέ εντελώς ελεγχόμενης Μπάρτμαν (αφού χρειαζόταν την άδειά της για να εξετάσει τα απόκρυφα σημεία της) στο πειθήνιο πτώμα που βρισκόταν μπροστά του, ανήμπορο πλέον να αντισταθεί ακόμη και στις βαθύτερες αναδιφήσεις του. Τόσο στη ζωή όσο και στο θάνατο, η Σάρα Μπάρτμαν ήταν ένα σκεύος αντιφάσεων. Ο Κυβιέ θεωρούσε ότι οι «απότομες και ιδιότροπες κινήσεις της» έμοιαζαν με αυτές των πιθήκων, ενώ τα χείλη της εξείχαν όπως του ουρακοτάγκου. Ωστόσο επισήμαινε ότι μιλούσε διάφορες γλώσσες, είχε μουσικό αυτί και δυνατή μνήμη. Μολαταύτα, η εικόνα του Κυβιέ για τον άγριο ήταν παρούσα: οι ζώνες και τα περιδέραια με γυάλινες χάντρες και «άλλα είδη πρωτόγονης αμφίσεσης» της άρεσαν πολύ, αλλά κυρίως είχε αναπτύξει μια ακόρεστη δίψα για το «eau-de-vie» (Cuvier 1817: 263).

Σε ολόκληρο το ένα πέμπτο της εργασίας διαβάζουμε για την εξωτερική της εμφάνιση. Ο Κυβιέ σχηματίζει μια εικόνα την οποία βρίσκει εμφανώς φρικιαστική λόγω των αντιφατικών της όψεων. Με ύψος μόλις 1,37, είχε πελώριους γοφούς και γλουτούς, αλλά τα υπόλοιπα μέλη της ήταν κανονικά. Οι ώμοι και η πλάτη της ήταν χαριτωμένοι, το στήθος της δεν πρόβαλλε υπερβολικά, τα μπράτσα της ήταν λεπτά και καλοφτιαγμένα, τα χέρια της γοητευτικά και τα πόδια της όμορφα. Όμως η φυσιογνωμία της –το πρόσωπό της– του προκαλούσε απέχθεια. Ο τρόπος που προεξείχε το σαγόνι της, η πλάγια γωνία των κοπτήρων της και το κοντό της πιγούνι την έκαναν να μοιάζει με Νέγρα. Τα μεγάλα της μάγουλα, η επίπεδη βάση της μύτης της και οι στενές σχισμές των ματιών της θύμιζαν Μογγόλο. Τα αυτιά της, όπως πίστευε ο Κυβιέ, έμοιαζαν με τα αυτιά διαφόρων ειδών πιθήκων. Όταν τελικά, την άνοιξη του 1815, δέχτηκε να ποζάρει γυμνή για να τη ζωγραφίσουν, ο Κυβιέ επιβεβαίωσε τις ιστορίες σχετικά με το τεράστιο μέγεθος των οπισθίων και των μαστών της –τεράστιοι κρεμαστοί όγκοι¹⁵– και την ελάχιστη τριχοφυΐα του εφηβαίου της.

Όταν πέθανε, στις 29 Δεκεμβρίου 1815, ο διευθυντής της αστυνομίας έδωσε στον Κυβιέ την άδεια να μεταφέρει το σώμα της στο μουσείο, όπου η πρώτη του

¹⁵ Κατά τον 17ο αιώνα, τα στήθη –ως φυσικά και κοινωνικά αντικείμενα– δέχτηκαν ένα μετασχηματισμό, καθώς διάφοροι άρρενες κοινωνικοί σχολιαστές έκαναν μια επιτυχημένη εκστρατεία με στόχο να καταργηθούν οι τροφοί και να επανεδραιωθεί το στήθος ως αντικείμενο που συνέδεε τις γυναίκες με τη φύση, μέσω της πράξης του θηλασμού. Οι λευκές γυναίκες, για να κάνουν αυτό που έπρεπε και με τα κατάλληλα στήθη, καθηλώνονταν όλο και περισσότερο σε μια οικιακή κουλτούρα, η οποία κορυφώθηκε με τη μορφή του ιδεώδους των μεσαίων και ανώτερων τάξεων για τις σχέσεις των φύλων που επικράτησε τον 19ο αιώνα στην Ευρώπη και την Αμερική. Αυτή η φυσικοποίηση της μητρότητας ταίριαζε απόλυτα με την αποσεξουαλικοποίηση των λευκών γυναικών (Schiebinger 1993· Perry 1991). Η Πέρρυ παραθέτει τον Τόμας Λακέρ (Thomas Laqueur) (1986) θεωρώντας ότι εξηγεί «αυτή την πολιτισμική επανερμηνεία της φύσης της γυναικείας σεξουαλικότητας [...] που ήταν αποφασισμένη να εξαλείψει όλες τις κοινωνικά καθορισμένες διαφορές μεταξύ των ανθρώπων (Perry 1991: 212), και να εντοπίσει εκ νέου τη διαφορά στο βιολογικό σώμα. Κανένα μέλος του σώματος δεν βγήκε αλώβητο από αυτή τη διαδικασία.

δουλειά ήταν να βρει και να περιγράψει τις κρυφές αποφύσεις του αιδοίου της. Για μιάμιση σελίδα, ο αναγνώστης μαθαίνει για την εμφάνιση των αιδοικών χειλέων, αναδιπλωμένων και εκτεταμένων, για τη γωνία της ένωσής τους, για τις μετρήσεις του μήκους τους (πάνω από δέκα εκατοστά, αν και αναφέρεται ότι ο Μπλούμενπαχ (Blumenbach) διέθετε σχέδια γυναικών που η «ποδιά» τους έφτανε μέχρι και τα είκοσι εκατοστά) και του πάχους τους, και για τον τρόπο με τον οποίο κάλυπταν το άνοιγμα του αιδοίου. Τα συνέκρινε με τα αντίστοιχα μέλη Ευρωπαίων γυναικών, τονίζοντας ότι υπήρχε σημαντική διαφορά και δηλώνοντας ότι γενικά τα εσωτερικά αιδοικά χείλη είναι περισσότερο ανεπτυγμένα στις γυναίκες που κατάγονται από θερμά κλίματα. Η ποικιλομορφία της κολπικής ανάπτυξης είχε πράγματι αναγνωριστεί από Γάλλους ανατόμους, αλλά μόλις δέκα χρόνια νωρίτερα συγγραφείς ιατρικών έργων δεν είχαν καταφέρει να συνδέσουν τις διαφορές στη δομή του κόλπου με φυλές του νότου ούτε και με τις μη λευκές γυναίκες. Σε μια άμεση προσέγγιση της «υπερτροφίας» των αιδοικών χειλέων, ο δρ Μ. Μπαίιλη (M. Baillie), Βρετανός γιατρός και μέλος της Βασιλικής Ιατρικής Εταιρείας του Λονδίνου (του οποίου το βιβλίο είχε μεταφραστεί στα γαλλικά το 1807), έγραψε με πρακτικό τρόπο γι' αυτή την παραλλαγή· την τοποθετούσε μαζί με διάφορες άλλες ανωμαλίες των γεννητικών οργάνων, χωρίς όμως να τη συνδέει με τις μη Ευρωπαίες (Baillie 1807). Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Γκίλμαν (Gilman 1985), τα επισηκνυμένα αιδοικά χείλη είχαν βρει τη θέση τους στα ιατρικά εγχειρίδια, δίπλα σε περιγραφές για υπερμεγέθεις κλειτορίδες, όπου και τα δύο περιγράφονταν ως ανωμαλίες των γεννητικών οργάνων και όχι ως μέρη της ευρείας «φυσιολογικής» ανθρώπινης ποικιλομορφίας.

Ο Κυβιέ αναγνώριζε ότι υπήρχε μεγάλη ποικιλία στο μήκος των εσωτερικών αιδοικών χειλέων, ακόμη και στις Ευρωπαίες. Πίστευε όμως ότι τίποτε δεν μπορούσε να συγκριθεί με τις «Νέγρες» ή τις «Αβησσυνές», που τα χείλη τους μεγάλωναν τόσο που γίνονταν άβολα, καθιστώντας αναγκαία την καταστροφή τους με μια επέμβαση που γινόταν στα νεαρά κορίτσια περίπου στην ίδια ηλικία που γίνονταν η περιτομή και στα αγόρια των Αβησσυνών. Ως μία επιπλέον παρατήρηση, η οποία βοηθούσε στην εγκαθίδρυση της νόρμας για τη δομή του κόλπου, αλλά λειτουργούσε και ως προειδοποίηση για εκείνους που το σώμα τους δεν συμμορφωνόταν, μαθαίνουμε ότι, τον 16ο αιώνα, οι Πορτογάλοι Ιησουίτες είχαν προσπαθήσει να κηρύξουν παράνομη αυτή την πρακτική, πιστεύοντας ότι ήταν απομεινάρι του αρχαίου ιουδαϊσμού. Όμως, οι καθολικές πλέον κοπέλες δεν μπορούσαν να βρουν συζύγους, γιατί οι άνδρες δεν μπορούσαν να ανεχτούν αυτή την «αηδιαστική παραμόρφωση» (Cuvier 1817: 267), και τελικά, με την έγκριση του πάπα, παραχωρήθηκε η άδεια για την επέμβαση, μετά από διαβεβαίωση γιατρού ότι τα επιμήκη χείλη ήταν φυσικά και όχι αποτέλεσμα τεχνητής παρέμβασης, και έτσι το αρχαίο έθιμο συνεχίστηκε.

Ο Κυβιέ συγκρίνει τα αιδοικά χείλη των Βουσμάνων με αυτά των πιθήκων, τα οποία καθώς είναι σχεδόν αόρατα δεν παρέχουν στοιχεία που θα επέτρεπαν τη σύνδεσή τους με αυτούς τους πρωτόγονους ανθρώπους. Το ζήτημα της στεατοπυγίας όμως ήταν διαφορετικό. Ο Κυβιέ πίστευε ότι οι γλουτοί της Μπάρτμαν είχαν εντυπωσιακή ομοιότητα με τα διογκωμένα γεννητικά όργανα των θηλυκών μανδριλών και μπαμπουίνων, τα οποία αποκτούν «τερατώδεις διαστάσεις» σε ορισμένες περιόδους της ζωής τους. Ο Κυβιέ ήθελε να μάθει αν είχαν αναπτυχθεί ασυνήθιστες δομές στη λεκάνη, εξαιτίας του μεγάλου φορτίου που έπρεπε να μεταφέρει. Για να δώσει απάντηση στο ερώτημα αυτό, χρησιμοποίησε τη δοκιμασμένη μέθοδο της συγκριτικής ανατομίας, αντιπαραβάλλοντας τη λεκάνη της «Βουσμάννας του», των «Νέγρων» και διαφορετικών λευκών γυναικών. Λαμβάνοντας

υπόψη το συνολικά μικρό ανάστημα της Μπάρτμαν, ο Κυβιέ βρήκε ότι η λεκάνη της ήταν αναλογικά μικρότερη και λιγότερο κυρτή, η άνω άκρη ενός από τα οστά παχύτερη και πιο καμπύλη στο πίσω μέρος, ενώ παχύτερη ήταν και η ισχιακή σύμφυση. «Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά, με τρόπο που μπορεί να περνάει σχεδόν απαρατήρητος, είναι παρεμφερή στις Νέγρες, στις Βουσμάνες και τους πιθήκους» (Cuvier 1817: 269) Όπως ακριβώς και οι ίδιες οι διαφορές ήταν ουσιαστικά ανεπαίσθητες μέσα σε αυτό το συνονθύλευμα μετρήσεων και περιγραφών, ο Κυβιέ διαχώριζε εξίσου ανεπαίσθητα την εξημερωμένη και πειθήνια Ευρωπαϊά από την άγρια και άγνωστη μέχρι πρότινος Αφρικανή.

Όμως κάτι προβλημάτιζε τον Κυβιέ. Στη συλλογή του υπήρχε και ο σκελετός μιας γυναίκας από τις Καναρίους Νήσους. Προερχόταν από μια ομάδα που ονομαζόταν Γκουάντσε (η οποία εξαφανίστηκε λίγο μετά την εγκατάσταση των Ισπανών), ένα λαό που ζούσε στα νησιά πριν από τους Ισπανούς και που, σύμφωνα με όλες τις περιγραφές, ήταν Καυκάσιος. Έκπληκτος ο Κυβιέ ανέφερε στους συναδέλφους του ότι τα πιο έντονα χαρακτηριστικά του σκελετού της Μπάρτμαν δεν τα εντόπισε στις Νέγρες αλλά στο σκελετό αυτής της γυναίκας από τις Καναρίους. Μιας και είχε πολύ λίγους πλήρεις σκελετούς για να μπορέσει να εκτιμήσει την αξιοπιστία αυτών των ομοιοτήτων, στράφηκε τελικά εκεί που το υλικό ήταν πιο άφθονο. Στο τελευταίο μέρος της περιγραφής του συγκρίνει το κεφάλι και το κρανίο (που «πάντοτε χρησιμοποιούσαμε για την ταξινόμηση των φυλών» [Cuvier 1817: 270]) της «Βουσμάνας μας» με άλλα από τη συλλογή του.

Στο κρανίο της Σάρα Μπάρτμαν, γράφει, αναμειγνύονται τα χαρακτηριστικά του Νέγρου και του Μογγόλου, αλλά, κυρίως, ο Κυβιέ δήλωνε ότι δεν είχε «δει ποτέ ανθρώπινο κεφάλι που να μοιάζει τόσο πολύ με πιθήκου» (Cuvier 1817: 271). Έχοντας παρουσιάσει πιο λεπτομερείς περιγραφές των διαφόρων οστών του κρανίου, στις τελευταίες σελίδες ο Κυβιέ επιστρέφει στο πρόβλημα που τον απασχολούσε από την αρχή – υπήρχαν στ’ αλήθεια ως πραγματικός λαός οι Βουσμάνοι και πόσο βαθιά στην Αφρική έφταναν; Εδώ βασίστηκε για άλλη μια φορά σε αναφορές ταξιδιωτών. Αν και οι ταξιδιώτες της εποχής δεν είχαν αναφέρει την ύπαρξη τέτοιων ανθρώπων στη Βόρεια Αφρική, ο Ηρόδοτος και άλλοι είχαν περιγράψει μια ομάδα που στο ανάστημα και το χρώμα του δέρματος έμοιαζε με τους Βουσμάνους. Σύμφωνα με ορισμένες πηγές, ο λαός αυτός είχε εισβάλει στην Αβησσυνία, αν και τα στοιχεία που είχε στη διάθεσή του ο Κυβιέ ήταν τόσο προεπισημονικά που δεν μπορούσε να βασιστεί σε αυτά. Για ένα πράγμα όμως ήταν σίγουρος: Ούτε οι

Βουσμάνοι ούτε οποιαδήποτε φυλή Νέγρων ήταν οι πατέρες του ένδοξου λαού που είχε δημιουργήσει τον πολιτισμό της αρχαίας Αιγύπτου και από τον οποίο μπορούσε να πει κανείς ότι ολόκληρος ο κόσμος είχε κληρονομήσει τις αρχές του δικαίου, της επιστήμης και ίσως ακόμη και της θρησκείας. (Cuvier 1817: 273)

Ένας τουλάχιστον σύγχρονος συγγραφέας είχε υποστηρίξει ότι οι αρχαίοι Αιγύπτιοι ήταν Νέγροι με πυκνά μαλλιά, αλλά ο Κυβιέ ήταν βέβαιος ότι και αυτό ήταν λάθος. Το μόνο που χρειαζόταν να κάνει ήταν να συγκρίνει τα κρανία αρχαίων Αιγυπτίων με εκείνα των φυλών που διεκδικούσαν τη θέση τους. Μπορεί κανείς να τον φανταστεί, καθώς μιλούσε, να βγάζει με μια θεατρική κίνηση κάτω από το ανατομικό του τραπέζι κρανία από αιγυπτιακές μούμιες, τα ίδια κρανία που είχε φέρει ο Ζωφρουά Σαιν-Ιλαίρ από τη ναπολεόντεια εκστρατεία στην Αίγυπτο.

Ο Κυβιέ είχε μελετήσει τα κρανία σε περισσότερες από πενήντα μούμιες. Όπως τόνιζε, είχαν δέρμα ίδιου χρώματος και μεγάλη κρανιακή χωρητικότητα, όπως και των σύγχρονων Ευρωπαίων. Αποτελούσαν επιπλέον αποδείξεις γι’ «αυτόν το σκληρό

νόμο που φαίνεται ότι έχει καταδικάσει σε αιώνια κατωτερότητα εκείνες τις φυλές με τα συμπίεσμένα και κοντά κρανία» (Cuvier 1817: 273). Και τέλος, παρουσίασε στους συναδέλφους του από το μουσείο το κρανίο της γυναίκας από τις Καναρίους Νήσους, που ο σκελετός της έμοιαζε τόσο με της Μπάρτμαν. Και αυτό «φανέρωνε καυκάσια καταγωγή» (Cuvier 1817: 274), φράση με την οποία ολοκληρώνεται η έκθεσή του. Στο τελευταίο μέρος της εργασίας του τον βλέπουμε να παλεύει με τα στοιχεία του. Αρχικά συνειδητοποιεί ότι είχε στα χέρια του έναν καυκάσιο σκελετό που ήταν ίδιος με της Μπάρτμαν. Αν δεν κατάφερνε να δώσει μια εξήγηση που να εξαφανίζει το πρόβλημα (αυτό που οι σύγχρονοι επιστήμονες ονομάζουν αφαίρεση εκτόπων – σημείων που δεν ταιριάζουν στο αναμενόμενο γράφημα), η θέση του ότι οι Βουσμάνοι εκπροσωπούσαν μια πρωτόγονη μορφή της ανθρωπότητας θα κινδύνευε να καταρρεύσει. Όμως δεν τον απασχολούσε μόνο αυτό: Αν βρισκόταν σε κίνδυνο η θέση του, το ίδιο ίσχυε και για τον ισχυρισμό της ευρωπαϊκής ανωτερότητας, στον οποίο βασιζόνταν η αποικιοκρατία, η υποδούλωση και η στέρηση των δικαιωμάτων που εφάρμοζαν οι Ευρωπαίοι και οι Αμερικανοί. Έτσι, μπήκε σε μεγάλο κόπο για να μπορέσει να εξηγήσει το σκελετό της γυναίκας των Γκουάντσε· τελικά τα κατάφερε, χρησιμοποιώντας τα επιστημονικά λάφυρα της αποικιακής επέκτασης: τις αιγυπτιακές μούμιες που είχαν συλλεχθεί κατά την εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το κεφάλαιο αυτό τοποθετεί σε διάφορα συμφραζόμενα την επιστημονική μελέτη μη λευκών γυναικών. Οι έρευνες αυτές ήταν αναμφίβολα μέρος της ιστορίας της βιολογίας και, ειδικότερα, ένα στοιχείο της κίνησης που στόχευε στην καταλογογράφηση και την ταξινόμηση όλων των ζωντανών πλασμάτων της γης. Η κίνηση όμως αυτή ήταν με τη σειρά της ενσωματωμένη στη διαδικασία της ευρωπαϊκής καπιταλιστικής επέκτασης. Οι έμποροι και οι κατακτητές, καθώς συνέλεγαν αντικείμενα από όλο τον κόσμο, δεν δημιούργησαν μόνο την ανάγκη ενός προγράμματος ταξινόμησης, αλλά περίμεναν επίσης από το πρόγραμμα αυτό να δικαιολογεί τη συνέχιση της επέκτασης, του αποικισμού και της δουλείας. Περιπλέκοντας ακόμη περισσότερο το ζήτημα, τα τεράστια κεφάλαια που είχαν χρειαστεί για την κατασκευή των μουσείων και τη στέγαση των συλλογών προέρχονταν από την οικονομική εκμετάλλευση πόρων που δεν ήταν της Ευρώπης – ανθρώπινων και μη. Ολόκληρο αυτό το δοκίμιο είναι ένα επιχείρημα ενάντια στη στενή κατασκευή της ιστοριογραφίας της επιστήμης· αντίθετα, τοποθετώ σε ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο την ιστορία της ευρωαμερικανικής βιολογίας κατά το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα, φανερώνοντας τα σημεία τομής της με το φύλο, τη φυλή και το έθνος.

Αν δει κανείς αυτή τη διαδικασία λιγότερο οικουμενικά, θα θεωρήσει ότι ο Κυβιέ και ο ντε Μπλαινβίλ ήταν σημαντικοί μεσάζοντες σε μια περίοδο επιστημονικής αλλαγής. Από τη σκοπιά της ιστορίας της ευρωαμερικανικής βιολογίας, όπως εξάγεται στενά από το ρόλο της στην παγκόσμια εξάπλωση, μπορεί κανείς να πει ότι οι βιολόγοι αυτής της περιόδου, και ιδιαίτερα ο Κυβιέ, επιτέλεσαν μια τεράστια επιστημονική πρόοδο με την «ανακάλυψη του μεγάλου πληροφοριακού περιεχομένου της εσωτερικής ανατομίας των σπονδυλωτών» (Mayr 1982: 183). Σύμφωνα με την άποψη αυτή, ο Κυβιέ «ανακάλυψε» τη σημασία του νευρικού συστήματος ως τρόπου για την κατάταξη των ζώων. Όμως, «η εικόνα που είχε ο Κυβιέ για τον κόσμο των ζώων ήταν βαθύτατα επηρεασμένη από την ανθρώπινη

κοινωνία μέσα στην οποία ήταν αναγκασμένος να κινείται» (Outram 1984: 65). Η χρήση του νευρικού συστήματος στα ταξινομητικά σχέδια του Κυβιέ δεν αντανakλούσε κάποιο θεμελιώδες φυσικό σύστημα, αλλά είχε αντιθέτως ανθρωποκεντρική αφετηρία. Οι ιδέες αυτές σχημάτιζαν ένα δίκτυο. Ο Κυβιέ προσέδωσε κύρος επιστημονικού δεδομένου στην εστίαση στο νευρικό σύστημα και τον εγκέφαλο (που πήγαζε από την πεποίθησή του ότι η ταξινόμηση θα έπρεπε να προχωρεί από την πιο σύνθετη δομή –στην περίπτωση αυτή, την ανθρώπινη– προς την πιο απλή), αναπτύσσοντας μια επαρκώς συνεκτική αφήγηση για τον τρόπο με τον οποίο η δομή του νευρικού συστήματος του επέτρεπε να πετύχει την ταξινόμηση όλων των ζώων. Από τη στιγμή που οι επιστήμονες είχαν συμφωνήσει σχετικά με την εγκυρότητα του συστήματος ταξινόμησης των ζώων του Κυβιέ, αυτό ανατροφοδοτούσε το ζήτημα της ταξινόμησης των ανθρώπων. Φαινόταν απολύτως «φυσικό» να εστιάσει κανείς στη δομή του εγκεφάλου (όπως αποτυπωνόταν στα χαρακτηριστικά του κρανίου και του προσώπου) προκειμένου να βρει αποδείξεις για τη σχετική θέση των ανθρώπινων φυλών.

Η ιστορία της Σάρα Μπάρτμαν σοκάρει τις σύγχρονες ευαισθησίες. Ο ρατσισμός της περιόδου φαίνεται προφανής – ακόμη και γελοίος. Όμως, στη βιασύνη τους να δημιουργήσουν αποστάσεις ανάμεσα στη ρατσιστική επιστήμη του 19ου αιώνα και τον σύγχρονο, υποτιθέμενα λιγότερο ρατσιστή εαυτό μας, ακόμη και κάποιοι ιδιαίτερα εκλεπτυσμένοι επιστήμονες παραβλέπουν ένα σημαντικό σημείο. Η παράβλεψη αυτή γίνεται προφανής όταν μου κάνουν την ερώτηση (κάτι που συμβαίνει συχνά) ποια ήταν *πραγματικά* η αλήθεια για την Μπάρτμαν. Πόσο μεγάλη ήταν στην πραγματικότητα αυτά τα απόκρυφα μέλη; Η ερώτηση αντανakλά τη συνεχιζόμενη πεποίθηση στη δυνατότητα ύπαρξης μιας αντικειμενικής επιστήμης. Υποδηλώνει ότι, τώρα που έχουμε απελευθερωθεί πια από τον ανόητο ρατσισμό του 19ου αιώνα, θα έπρεπε να μπορούμε να πιάσουμε τις μεζούρες μας και να ανακαλύψουμε την πραγματική αλήθεια για τα σώματα των άλλων. Στο δοκίμιο αυτό υποστηρίζω ότι οι σωματικές διαφορές της Μπάρτμαν είχαν κατασκευαστεί μέσω των κοινωνικών και επιστημονικών παραδειγμάτων της εποχής. Η ιστορική καταγραφή δεν μας λέει τίποτε για τη δική της εμπρόθετη δράση· μπορούμε να μάθουμε μόνο πώς την κατασκεύασαν και την ερμήνευσαν οι Ευρωπαίοι. Αν με κάποιο μαγικό τρόπο ήταν ζωντανή σήμερα, οι σύγχρονοι βιολόγοι ή ανθρωπολόγοι μπορεί να την κατασκεύαζαν και να την ερμήνευαν διαφορετικά, θα εξακολουθούσε ωστόσο να πρόκειται για κατασκευή και ερμηνεία. Μια σημερινή διαφορά μπορεί να ήταν ότι τα διάφορα παγκόσμια απελευθερωτικά κινήματα θα μπορούσαν να προσφέρουν ένα πλαίσιο αμφισβήτησης των κατασκευών της ευρωαμερικανικής επιστήμης. Στην πραγματικότητα, βλέπουμε συχνά αυτού του είδους την αμφισβήτηση στις διαμάχες σχετικά με ζητήματα όπως η σχέση ανάμεσα στο μέγεθος του εγκεφάλου, στη φυλή και το IQ (Maddock 1992· Schluter και Lynn 1992· Becker, Rushton και Ankey 1992), στο σχήμα του εγκεφάλου και το φύλο, η γενετική και η ομοφυλοφιλία (Fausto-Sterling 1992).

Στο *Playing in the Dark* η Τόνι Μόρρισον (Toni Morrison) ορίζει το διανοητικό της σχέδιο ως «μια προσπάθεια να εκτρέψει το κριτικό βλέμμα από το φυλετικό αντικείμενο στο φυλετικό υποκείμενο· από αυτό που περιγράφεται και είναι το αντικείμενο της φαντασίας σε εκείνους που περιγράφουν και φαντάζονται...» (Morrison 1992: 90) Κατ' αναλογία, κι εγώ εξετάζω τους φόβους και τις αγωνίες των επιστημόνων αντί να ανησυχώ για τις ανακρίβειες στις περιγραφές της Σάρα Μπάρτμαν και άλλων έγχρωμων ανθρώπων. Παραθέτω ξανά τη Μόρρισον:

Η χάλκευση της περσόνας του Αφρικανού είναι αναστοχαστική· ένας ασυνήθιστος στοχασμός για τον εαυτό· μια δυναμική διερεύνηση των φόβων και των επιθυμιών που κρύβονται στο συγγραφικό ασυνείδητο. Είναι μια εκπληκτική αποκάλυψη προσδοκίας, τρόμου, πολυπλοκότητας, ντροπής, μεγαλοψυχίας. Χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια για να ΜΗΝ το δει κανείς αυτό. (Morrison 1992: 17)

Για τους δικούς μας σκοπούς, αρκεί να αντικαταστήσουμε το «συγγραφικό» με το «επιστημονικό». Τι μπορούμε να σταχυολογήσουμε από τους φόβους, τις επιθυμίες, τις προσδοκίες και τον τρόπο που διαποτίζουν τα έργα που μόλις εξετάσαμε; Και πώς συνυφαίνονται στην ίδια ιστορία η φυλή, το φύλο και το έθνος; Στον πίνακα που ακολουθεί έχω συμπεριλάβει ορισμένα από τα αντιθετικά ζεύγη που προκύπτουν από την ανάγνωσή μου των Κυβιέ και ντε Μπλαινβίλ.

Η ταυτόχρονη αγωνία για την Ευρωπαϊά γυναίκα και τον άγριο Άλλο είναι ιδιαίτερα εμφανής στο έργο του ντε Μπλαινβίλ. Αναγνωρίζει την Μπάρτμαν ως γυναίκα επειδή εμμηνορροεί. Όμως η ίδια επίσης έπινε, κάπνιζε και λεγόταν ότι ήταν σεξουαλικά επιθετική – όλα τους ανδρικά χαρακτηριστικά. Επιπλέον, οι θεατρικές σαπουνόπερες με θέμα την Μπάρτμαν που παίζονταν στο Παρίσι εκείνη την εποχή, άφηναν να εννοηθεί ότι οι Γάλλοι, παρά τον «πολιτισμό» τους, στην πραγματικότητα έλκονταν από τέτοιες γυναίκες· ο πολιτισμός διατηρούσε υπό έλεγχο την Ευρωπαϊά γυναίκα, μειώνοντας τον κίνδυνο της εξέγερσης, αλλά ματαιώνοντας επίσης την ανδρική επιθυμία. Η λεπτομερής επιστημονική εξέταση μετέτρεπε την επιθυμία σε ένα είδος ηδονοβλεψίας, ενώ ταυτόχρονα την περιόριζε σε έναν κοινωνικά αποδεκτό χώρο.

κατάκτηση - αντίσταση
άνθρωπος - ζώο
επιφάνεια - εσωτερικό
ήμερο - άγριο
σεξουαλικά σεμνό - φιλήδονο
πολιτισμένος - άγριος
υπάκουος - θυμωμένος
κυρίαρχος - υποτελής
αδυναμία - κρυφή δύναμη
αρσενικό - θηλυκό
λευκός - μη λευκός
αποικιοκράτης – αποικιοκρατούμενος

Ήταν απολύτως ξεκάθαρο ότι η εδραίωση της προτεραιότητας των ευρωπαϊκών εθνών απασχολούσε τον Κυβιέ· ήθελε να θέσει υπό έλεγχο τα κρυφά μυστικά της Αφρικής και των γυναικών, εκθέτοντάς τα στο φως της επιστήμης. Η Γαλλική Επανάσταση τον είχε φοβίσει, και σίγουρα η προοπτική της αντίστασης από άλλους λαούς θα του φαινόταν τρομακτική (Outram 1984· Appel 1987). Έτσι, άρχισε να ψάχνει κάτω από την επιφάνεια, για να φέρει το εσωτερικό στο φως· έβγαλε έξω τα κρυμμένα γεννητικά όργανα και όρισε την κρυμμένη Οττεντότισσα. Ακίνητη πάνω στο ανατομικό του τραπέζι, η άγρια Μπάρτμαν εξημερώνεται, το πρωτόγονο εκπολιτίζεται. Εκθέτοντας την κρυφή δύναμη, ο κυρίαρχος μπόρεσε να υπερισχύσει. Αρκεί όμως να κοιτάξει κανείς όλες τις αγωνίες που μπορούν να συναχθούν από την επιστημονική βιβλιογραφία για να καταλάβει πόσο ανήσυχο ήταν το κεφάλι που φορούσε το στέμμα.¹⁶

¹⁶ Χάρη σε μια από τις υπέροχες ειρωνείες της ιστορίας, ανατομή έγινε και στον Κυβιέ όταν πέθανε (το 1832) και μετρήθηκε ο εγκέφαλος και το κεφάλι του. Σε μια κατάταξη 115 σημαντικών

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η εργασία αυτή γράφτηκε με την οικονομική υποστήριξη του National Science Foundation, Υποτροφία #DIR-9112556 από το Program in History and Philosophy of Science. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Evelyn Hammonds, Joan Richards, Gregg Mitman και Londa Schiebinger, καθώς και τους επιμελητές αυτού του τόμου, οι οποίοι διάβασαν και σχολίασαν τα τελευταία προσχέδια αυτής της εργασίας. Η Londa Schiebinger είχε την καλοσύνη να μοιραστεί μαζί μου προσχέδια από τα κεφάλαια του βιβλίου της *Nature's Body: Gender in the Making of Modern Science*, Beacon, 1993.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Altick, Richard D. (1798), *The Shows of London*, The Belknap Press of Harvard University, Καίμπριτζ.
- Appel, Toby A. (1987), *The Cuvier-Geoffroy Debate: French Biology in the Decades before Darwin*, Oxford University Press, Οξφόρδη.
- Baillie, Mathieu (1807), *Anatomie pathologique des organes les plus importants du corps humain*, Crochard, Παρίσι.
- Batterberry, Michael και Ariane Batterberry (1977), *Mirror Mirror: A Social History of Fashion*, Holt, Rinehart and Winston, Νέα Υόρκη.
- Becker, Brent A., J. Philippe Rushton και C. Davison Ankney (1992), «Differences in brain size», *Nature* 358: 532.
- Bernal, Martin (1987-91), *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, τόμοι 1 και 2, Rutgers University, Νιου Μπράνσγουικ.
- Bucher, Bernadette (1981), *Icon and Conquest: A Structural Analysis of the Illustrations of de Bry's Great Voyages*, μτφρ. Basia Miller Gulati, University of Chicago Press, Σικάγο.
- Coleman, William (1964), *Georges Cuvier, Zoologist: A Study in the History of Evolution Theory*, Harvard University Press, Καίμπριτζ, Μασ.
- Cuvier, Georges (1817), «Faites sur le cadavre d'une femme connue à Paris et à Londres sous le nom de Vénus Hottentotte», *Mémoires du Musée nationale d'histoire naturelle* 3: 259-274.
- de Blainville, Henri (1816), «Sur une femme de la race hottentote», *Bulletin su Société philomathique de Paris*, σ. 183-190.
- Edwards, Paul και James Walvin (1983), *Black Personalities in the Era of the Slave Trade*, Louisiana State University Press, Μπάτον Ρουζ.
- Elphick, Richard (1977), *Kraal and Castle: Khoichoi and the Founding of White South Africa*, Yale University Press, Νιου Χαϊλβεν.

ανδρών, ο Κυβιέ ήρθε τρίτος ως προς το βάρος του εγκεφάλου (πρώτος ήταν ο Τουργκένιεφ). Οι Γάλλοι ως ομάδα βρίσκονταν πίσω από τους Αμερικανούς και τους Άγγλους. Ο συγγραφέας αυτής της εργασίας του 1908 έβγαξε το συμπέρασμα ότι «ο εγκεφαλός ανθρώπων που έχουν αφοσιωθεί σε υψηλές διανοητικές ασχολίες, όπως οι μαθηματικές επιστήμες [...] [ή] όσων έχουν επινοήσει καινούρια πεδία έρευνας [Κυβιέ] και εκείνων που είχαν ισχυρό χαρακτήρα, όπως ο Μπεν Μπάτλερ (Ben Butler) και ο Ντάνιελ Γουέμπστερ (Daniel Webster), είναι ακόμη πιο βαρύς. Τα αποτελέσματα βρίσκονται σε απόλυτη συμφωνία με τις αλήθειες της βιολογίας» (Spitzka 1908: 215). Σε ένα δεύτερο, μεγαλύτερο δείγμα, ο Σπίτσκα συμπεριέλαβε και τέσσερις γυναίκες –τη μαθηματικό Σόννα Κοβαλέφσκαγια (Sonya Kovalevskaya), τη φυσικό Κάρολαϊν Γουίνσλοου (Caroline Winslow), την ηθοποιό Μαρί Μπίτνερ (Marie Bittner) και την παιδαγωγό και ρήτορα Μαντάμ Λεμπλαί (Madame Leblais)– οι οποίες ως προς το βάρος του εγκεφάλου κατέλαβαν τις θέσεις 134 έως 137.

- Fausto-Sterling, Anne (1992), *Myths of Gender: Biological Theories about Women and Men*, 2η έκδ., Basic Books, Νέα Υόρκη.
- Figlio, Karl M. (1976), «The metaphor of organization: An historiographical perspective on the bio-medical sciences of the early nineteenth century», *History of Science* 14: 17-53.
- Flourens, P. (1845), *Cuvier. Histoire de ses travaux*, 2η έκδ. αναθεωρημένη και διορθωμένη, Paulin, Παρίσι.
- Flower, W.H., και James Murie (1867), «Account of the dissection of a Bushwoman», *Journal of Anatomy and Physiology* 1: 189-208.
- Geoffroy Saint-Hilaire, Etienne, και Frédéric Cuvier (1824), *Histoire naturelle des mammifères*, τόμ. 1 και 2, A. Belin, Παρίσι.
- Gilman, Sander L. (1985), «Black bodies, white bodies: Toward an iconography of female sexuality in late 19th century art, medicine and literature», *Critical Inquiry* 12: 204-242.
- Gould, Stephen Jay (1985), «The Hottentot Venus», στο Stephen Jay Gould, *The Flamingo's Smile: Reflections in Natural History*, Norton, Νέα Υόρκη, σ. 291-305.
- (1981), *The Mismeasure of Man*, Norton, Νέα Υόρκη.
- Graham, John (1979), *Lavater's Essays on Physiognomy: A Study in the History of Ideas*, Peter Lang, Βέρνη.
- Gray, Stephen (1979), *Southern African Literature: An Introduction*, Barnes and Noble, Νέα Υόρκη.
- Guenther, Mathias Georg (1980), «From 'brutal savage' to 'harmless people': Notes on the changing Western image of the Bushmen», *Paideuma* 26: 124-140.
- Haraway, Donna (1989), *Primate Visions: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*, Routledge, Νέα Υόρκη.
- James, John Angell (1830), *Memoir of Clementine Cuvier, Daughter of Baron Cuvier*, American Tract Society, Νέα Υόρκη.
- Kirby, Percival R. (1949), «The Hottentot Venus», *Africana News and Notes* 6: 55-62.
- (1953), «More about the Hottentot Venus», *Africana News and Notes* 10: 124-134.
- Laqueur, Thomas (1986), «Orgasm, generation, and the politics of reproductive biology», *Representations* 14: 1-41.
- Latour, Bruno (1987), *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*, Open University Press, Μίλτον Κινς.
- Lavater, J.C. (1775-78), *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe*, Weidmanns Erben und Reiche, H. Steiner und Companie, Λειψία.
- Lee, Richard B. (1992), «Art, Science, or Politics? The Crisis in Hunter-Gatherer Studies», *American Anthropologist* 94(1): 31-54.
- Lewin, Roger (1988), «New views emerge on hunters and gatherers», *Science* 240: 1146-1148.
- Lindfors, Bernth (1983), «The Hottentot Venus and other African attractions in nineteenth-century England», *Australasian Drama Studies* 1: 83-104.
- Linnaeus (Carl von Linné) (1758), *Caroli Linnaei Systema Naturae. Regnum Animale*, 10η έκδ., Στοκχόλμη.
- Maddock, John (1992), «How to publish the unpalatable?», *Nature* 358: 187.
- Marshall, John (1864), «On the brain of a Bushwoman; and on the brains of two idiots of European descent», *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, σ. 501-558.
- Masters, William H, και Virginia E. Johnson (1966), *Human Sexual Response*, Little, Brown, Βοστώνη.
- Mayr, Ernst (1982), *The Growth of Biological Thought: Diversity, Evolution, and Inheritance*, Belknap Press of Harvard University, Κάμπριτζ.
- Merchant, Carolyn (1980), *The Death of Nature: Women Ecology, and the Scientific Revolution*, Harper and Row, Σαν Φρανσίσκο.
- Morrison, Toni (1992), *Playing in the Dark: Whiteness and the Literary Imagination*, Harvard University Press, Κάμπριτζ, Μασ.
- Müller, Johannes (1834), «Ueber die äußeren Geschlechtstheile der Buschmännchen», *Archiv für Anatomie, Physiologie und wissenschaftliche Medizin*, σ. 319-345.

- Outram, Dorinda (1984), *Georges Cuvier: Vocation, Science, and Authority in Post-revolutionary France*, Manchester University Press, Μάντσεστερ.
- Perry, Ruth (1991), «Colonizing the breast: Sexuality and maternity in eighteenth-century England», *Journal of the History of Sexuality* 2: 204-304.
- Raven-Hart, Rowland (1967), *Before Van Riebeeck: Callers at South Africa from 1488 to 1652*, C. Struik, Κάιμπ Τάουν.
- Russett, Cynthia Eagle (1989), *Sexual Science: The Victorian Construction of Womanhood*, Harvard University Press, Κάιμπριτζ, Μασ.
- Schiebinger, Londa (1993), *Nature's Body: Gender in the Making of Modern Science*, Beacon Press, Βοστώνη.
- Schluter, Dolph, και Richard Lynn (1992), «Brain Size Differences», *Nature* 359: 181.
- Shohat, Ella (1991), «Imaging terra incognita: The disciplinary gaze of the empire», *Public Culture* 3(2): 41-70.
- Spitzka, Edward Anthony (1908), «A study of the brains of six eminent scientists and scholars belonging to the American Anthropometric Society, together with a description of the skull of professor E.D. Cope», *American Philosophical Society Transactions* 21: 175-308.
- Stepan, Nancy (1982), *The Idea of Race in Science: Great Britain, 1800-1960*, Archon, Χάμντεν.
- Stocking, George W., Jr. (1982), *Race, Culture, and Evolution: Essays in the History of Anthropology*, University Press of Chicago, Σικάγο.
- (1987), *Victorian Anthropology*, Free Press, Νέα Υόρκη.
- Tiedemann, Frederick (1836), «On the brain of a Negro, compared with that of the European and the orange-outang», *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, σ. 497-558.
- Tiffany, Sharn W. και Kathleen J. Adams (1985), *The Wild Woman: An Inquiry into the Anthropology of an Idea*, Schenkman, Κάιμπριτζ.
- Trumbach, Randolph (1991), «Sex, gender and sexual identity in modern culture: Male sodomy and female prostitution in Enlightenment London», *Journal of the History of Sexuality* 2: 187-203.
- Walvin, James (1973), *Black and White: The Negro and English Society, 1555-1945*, Allen Lane και Penguin, Λονδίνο.